

HERGER Csabáné
egyetemi tanár
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2020.04.02.03

**Jogkorlátozás és jogfosztás a gazdasági életben
a Pécsi Királyi Törvényszék gyakorlata alapján (1938–1944)**

Right Restrictions and Deprivations in Economic Life Based on the Practice of the Royal Court of Pécs (1938–1944)

The goal of this study, based on the remained documents of the cases started in 1942 at the Royal Tribunal of Pécs, is to examine the legal disputes concerning contracts of sales which does and does not constitute commercial transactions in the southern Transdanubia, Baranya county, Hungary, and how the right restrictions and deprivations of the Horthy era appeared in them. The study also aims to show the types of crimes connected to commercial activities which were partially created by the extraordinary legislation as a result of the war.

Keywords: *right restrictions and deprivations in private law, sales law, contracts of sales which constitute commercial transactions, contracts of sales which does not constitute commercial transactions, crimes connected to commercial activities*

1. A kutatás kérdései és forrásai¹

A Horthy-korszak jogkorlátozó rendelkezései a magánjog tekintetében – először törvényekben, majd végrehajtási rendeletekben – a személyi jogban a jogegyenlőség sérelmében, a dologi jogban a tulajdonjogi korlátokban, a kötelmi jogban a szerződési szabadság szűkítésében, a családjogban a fajvédelmi elven alapuló szabályokban, továbbá számos munkajogi vonatkozásban jelentek meg.²

Ezek közül az alábbi tanulmány a gazdasági élettel összefüggő (elsősorban személyi jogi és kötelmi illetve kereskedelmi jogi) jogkorlátozó normák gyakorlati hatását mutatja a be a Pécsi Királyi Törvényszék előtt 1942-ben folyamatba tett jogviták alapján. A kutatás elvi kérdése továbbra is³ az lett volna, hogy befolyásolta-e a jogkorlátozó és jogfosztó normák tartalmának nyilvánvaló szembenállása a „törvény feletti” természetjoggal a pécsi bírók ítélkezési gyakorlatát, és az alkalmazandó jogot „elviselhetetlenül igazságtalannak” látták-e. Ezek helyett azonban – a realitások

¹ A tanulmány szerkesztett változata a Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport 2020. október 2-án Pécsen rendezett tudományos ülésén elhangzott előadásnak. „A jogfosztás elmélete és gyakorlata a Horthy-korszak második felében és az NS-rendszerben” című kutatási projekt (2019–2021) támogatásáért a szerző köszönetet mond az Alexander von Humboldt Alapítványnak.

² LEHOTAY, A jogsűkítés útján 27–73.

³ Lásd a szerző korábbi kutatási eredményeit az alábbi tanulmányokban: HERGER, A Pécsi Közjegyzői Kamara 1938 és 1945 között 20–43.; HERGER, Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban 94–103.; HERGER, A Pécsi Királyi Törvényszék ítélkezési gyakorlata a III. zsidótörvény hatályba lépését követően 47–74.

talaján maradva – azt vizsgáltam, hogy a pécsi bírók a bizonyítási eljárás során milyen hozzáállást tanúsítottak. Megpróbálták esetleg a törvény szigorát enyhíteni vagy a törvény betűje szerint jártak el? A kutatás során másodsorban arra kerestem választ, hogy a gazdasági élettel kapcsolatos ügytípusok közül melyek fordultak elő, volt-e ezeknek büntetőjogi következménye, a köztörténeti események mennyiben befolyásolták a gazdasági élet működését, továbbá mekkora volt a diszkrimináló jogi normák társadalmi jelentősége a dél-dunántúli Baranyában.

A kutatás forrása a Pécsi Királyi Törvényszéknek a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában (MNL BML) fennmaradt iratanyagából az a 115 doboznyi, 3.370 ügy volt, melyeket 1942-ben indítottak, függetlenül attól, hogy az eljárást melyik évben fejezték be.

2. A gazdasági élettel összefüggő jogviták a Pécsi Királyi Törvényszék előtt

2.1. A kereskedelmi ügyletnek nem minősülő adásvétel

A kereskedelmi ügyletnek nem minősülő adásvételekkel kapcsolatos ügyek tekintetében három általános megállapítást lehet tenni. Egyrészt a vizsgált levéltári anyagban az ilyen típusú perek túlnyomó többsége vételárhátralék megfizetéséért indított ügy volt, melyekben a bizonyítás az adásvételi szerződés illetve a foglalo vagy vételárelőleg átvételkor kiállított elismervény alapján rendszerint nem ütközött nehézségbe,⁴ ezért ezekkel nem foglalkozunk. Másrészt figyelemre méltó, hogy a korszakban zsidónak minősülő⁵ magyar állampolgárokat érintő jogfosztó normák hatása két szempontból nyilvánult meg az ilyen ügyekben. Mezőgazdasági ingatlanok adásvétele esetén a szerződés – az érvényesség feltételeként – tartalmazta a vevő(k) nyilatkozatát arról, hogy nem zsidók,⁶ ha pedig a peres felek egyikét a per tartalma alatt munkaszolgálatra⁷ vagy nem zsidó fél esetén katonai szolgálatra hívták be, az ügyet felfüggesztették, majd – amennyiben a felperes a szolgálatból nem tért haza – megszüntették. Harmadrészt az általános jellemzők között említendő az is, hogy az ügyek jelentős része a peres felek egyezségével és annak bírói határozatban történő rögzítésével ért véget, mint az alábbi esetben is.

Mihajlovics Doniszje és neje 1937. augusztus 3-án kötött adásvételi szerződést *Mihajlovics Glisóval*, a feleség atyjával a pálmónostori 920. sz. betétben felvett ingatlanokra 25.000 dínár vételár fejében. A vételárat a vevők kifizették, és tulajdonjogukat az ingatlannyilvántartásba bejegyeztették. Az ingatlanokat használati és szolgálmi jogtól mentesen vásárolták. Az eladó azonban a Dárdai Királyi Járásbíróság előtt sommás pert indított a vevőkkel szemben az ingatlanon lévő pince birtokba bocsátása iránt, amit elsőfokon megnyert (3562/1942). Tulajdonjogukra hivatkozva a vevők nem terjesztettek elő sem viszontkeresetet az elsőfokú eljárásban a járásbíróság előtt, se nem

⁴ Lásd például a *Keck Antal* budapesti ügyvéd felperes és *Ungvári Péter* siklósi fuvarozó közötti jogvitát, melyben a tárgyalás során alperes elismerte 4.000 pengő tartozását a 3 tonnás Opel-Blitz tehergépkocsi vételárából, és ennek folytán a bíróság kötelezte a tőke, annak járuléka és a perköltség megfizetésére. MNL BML VII/2b II/2409/1942/19 sz. ítélet, 1942. július 15.

⁵ HERGER, A Pécsi Királyi Törvényszék ítélezési gyakorlata a III. zsidótörvény hatályba lépését követően 47.; HERGER, Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban 94–95.

⁶ Lásd többek között a MNL BML VII/2b II/3291/1942 sz. tőke és járuléka iránt indított per anyagában a csatolt adásvételi szerződést.

⁷ Példának okáért *Vida Béla*, *Vida Dezső* és *Wolf Ödön* vételár megfizetése tárgyában *Lehner János* és testvérei, *Dezső* és *Tivadar* ellen indított eljárást a Pécsi Királyi Törvényszék előtt. Az 1943. május 5-re szóló idéző végzésen kívül más dokumentum nem maradt az ügy aktájában, csak egy kézbesítési bizonyítvány arról, hogy *Lehner Tivadar* a végzést kézhez vette – a három alperes közül egyedülként. MNL BML VII/2b II/3511/1942/9 sz. végzés, 1942. március 31.

éltek a fellebbezés lehetőségével, hanem inkább – mivel szerintük a perérték meghaladta a járásbírói hatáskört – a Pécsi Királyi Törvényszékhez nyújtottak be keresetet, és kérték, hogy eladót kötelezze a bíróság a nevezett ingatlanon lévő 4.000 pengő értékű pince kizárólagos birtokba bocsátására.⁸ Az ügy aktájában a keresetlevélén kívül csak egy beadvány található, melyben a vevők a bíróság tudomására hozták, hogy az eladóval egyezsége jutottak és keresetüket visszavonják. Az ügy egyébként arra lehetett volna példa, hogy a pincét – mivel a szerződés szövege arról kifejezetten nem rendelkezett – a telekingatlan alkatrészének kellett-e tekinteni, és osztozott-e annak jogi sorsában az ekkor még mindig kodifikálatlan magyar magánjog dologi jogi szabályai szerint.⁹

A vételárhátralék megfizetéséért indított ügyeken túl a következő ügytípusok fordultak elő a Pécsi Királyi Törvényszék gyakorlatában.

Vételi ügylet érvényességének kimondása iránt 5.800 pengő perértékben nyújtott be keresetet *Gyenis János* a törvényszékhez *Varga Mihály* és neje, *Cseke Róza* püspökszenterzsébeti földművesek ellen, akik tulajdonában volt 1/2 részben egy cséplőgépből, traktorból, kazalozóból és mérlegből álló garnitúra, míg a másik 1/2 rész tulajdonosa felperes édesapja volt. *Varga Mihály* és neje felperesnek a garnitúrát vételre kínálta fel, és létre is jött megbízottjuk (vejük) és *Gyenis János* között a megegyezés. A vételárat 5.800 pengőben határozták meg. Másnap, 1942. március 23-án a községi bíró előtt az ügyletet megkötötték, és annak jeléül *Gyenis János* 400 pengő foglalót a megbízott kezébe lefizetett. Az eladók időközben meggondolták magukat, és a foglalót a községi bírónál letétbe helyezték. Miután *Gyenis János* vételi ügylet érvényességének kimondása iránt keresetet nyújtott be a Pécsi Királyi Törvényszékhez, I. és II. rendű alperes azzal védekezett, hogy vejük, aki megbízottként lépett fel az ügyletkötés során, nem volt megbízott. Ezért felperes szavatосként perbe hívta a vőt, ifj. *Varga Pál Ádámot*, és kérte, hogy a bíróság vagylagosan a perköltséget is tartalmazó kártérítés megfizetésére vagy I. és II. rendű alperest az ügylet teljesítésére kötelezze. Az ügy érdekessége, hogy kodifikált magánjog hiányában a kártérítés tekintetében a curiai gyakorlatra (P. I. 1340/1900 D. 4. f. VI 58), az ügylet teljesítése tekintetében pedig a magánjogi szakirodalomra, jelesen *Raffai Ferenc* 1909-ben harmadik kiadást megélt művére¹⁰ hivatkozott keresetében. Kérte a bíróságtól annak kimondását is, hogy a 400 pengő foglaló átadását követően a vételárból fennmaradó 5.400 pengő bírói letétbe helyezése esetén a vétel tárgyát képező ingóságok tulajdonjoga rá átszáll.¹¹ Az ügyben ítélet felperes katonai szolgálata miatt nem született. Előbb a per szünetelését rendelték el, majd a szünetelési idő leteltét követően az eljárást 1945. november 15-én megszüntették.¹²

Varga József 17.386 pengő 20 fillér tőke és járuléka iránt indított pert *Fuchs István* hercegszöllősi borkereskedő és középbirtokos ellen. Mivel *Fuchs* nem üzletszerűen és nem kereskedelmi tevékenység körében járt el a felperes meghatalmazottjaként, az ügyben nem a kereskedelmi jogforrásokat, hanem az általános magánjog szabályait kellett alkalmazni. A kereset szerint 1919-ben Dél-Baranya szerb megszállása következtében *Varga* a Karancs községben található 36 kateszteri hold tehermentes földjét (és a községben lévő két házát) a megszállt területek nem szerb lakóira kivetett különadók miatt nem tudta gazdaságosan művelni, és kölcsönök

⁸ MNL BML VII/2b II/3491/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli keresetlevél.

⁹ HERGER, Ersitzung im unkodifizierten ungarischen Privatrechts, *passim*.

¹⁰ RAFFAI, A magyar magánjog kézikönyve II. 456.

¹¹ MNL BML VII/2b II/1376/1942 sz. ügyben szám és keltezés nélküli keresetlevél.

¹² MNL BML VII/2b II/1376/1942/2 sz. végzés, 1945. november 15.

felvételére kényszerült. *Fuchsszal* 1937 nyarán került kapcsolatba: több esetben kölcsönrel, az őt terhelő adó befizetésével, építési anyagokkal és terményekkel támogatta, mintegy 98.000 dínár értékben, melyeket ő később értékesített termények és ingatlanok bevételéből fizetett vissza 107.762 dínár értékben (azaz javára 9,762 dínár többlet mutatkozott), majd *Fuchs* újabb 30.000 dínár bankköltséget törlesztett helyette és nevében. *Varga* ezért 1938. szeptember 5-én meghatalmazta *Fuchst*, hogy karancsi 188.000 dínár értékű ingatlanait „*legjobb belátása szerinti áron, részben vagy egészben bárkinek eladhassa, adásvételi szerződést köthessen, azt nevében aláírassa, tulajdonjog bekebelezésére alkalmas engedélyt adhasson, a vételárat felvehesse és nyugtát adhasson róla, egyezővel hogy a körülírt ingatlanokkal akarata szerint rendelkezhesse, mintha azok tulajdonai volnának és anélkül, hogy elszámolni köteles lenne. A fenti keretben tett minden intézkedését előre is jogérvényesnek és magamra kötelezőnek elismerem és ennek hiteléül a jelen meghatalmazást két tanú előtt sajátkezűleg aláírom*”.¹³ *Varga* kimutatása szerint a meghatalmazásban megnevezett ingatlanok eladásából 173.862 dínárral (17.386 pengő 20 fillérrel) több vételárhoz jutott *Fuchs*, mint amivel ő tartozott neki. *Varga* a „*meghatalmazást uzsorát palástoló ügylet okiratba vételének*” tekintette, és feljelentést tett *Fuchs* ellen a Pécsi Királyi Ügyésségnél uzsora és csalás vádjával, illetve a Pécsi Királyi Törvényszéknél keresetet nyújtott be a 17.386 pengő 20 fillér tőke és járulékaik iránt.¹⁴ *Fuchs* előkészítő iratában a következőképp reagált a kereset állításaira: „*Tisztelettel alulírott alperes jelenleg is izraelita vallású zsidó vagyok. Ez és csakis ez a körülmény vagy helyzet adja meg felperes keresetének és büntető feljelentésének egyetlen motívumát. (...) Felperes keresetlevelében előadja miként ment tönkre. (...) Ezekhez még venni kell felperes izákos mivoltát és gazdasága elhanyagolását. 1936-ban már teljesen elmerült az adósságokban, gazdaságában már két zárgondnok is ült. Én igen jó barátságban voltam felperes vejével, Faragó Ferenc református lelkésszel (...). Nagyon-nagyon kért, vállaltam el apósa ügyeinek rendezését. (...) 3 évig dolgoztam és áldoztam érte, és munkám eredménye, hogy felperesnek 20 hold földje tisztán megmaradt, holott amikor munkámat elkezdtem, (...) már arra sem volt pénze, hogy a kapásokat fizesse. (...) Mindenről mindig elszámoltunk, (...) a kölcsönök után soha egy fillér kamatot sem számítottam*.” Alperes részletes kimutatást is készített, mely szerint 1938. szeptember 5-én 37.941 dínárral tartozott neki felperes, ami a keresetlevél benyújtásáig 118.000 dínárra emelkedett. „*Felperes már 1940. év végén pert indított ellenem a zombori törvényszéken a meghatalmazás kiadása és elszámolás iránt. Ebben a perben 1941. április 15-én lett volna a perfelvételi tárgyalás, de előtte Faragó Ferenc elvitte elszámolásomat felperesnek, (...) és az egész elszámolásomat rendben levőnek találta*.” Az előkészítő iratban alperes 6 tanú kihallgatását (köztük elsőként Faragó Ferencét) kérte.¹⁵ Az ügy érdemi határozat nélkül zárult le, miután 1944. augusztus 25-én a hercegszöllősi községi bíróság közszéki bizonyítványt állított ki arról, hogy *Fuchs* (Magyarország 1944. március 19-i NS-megszállását követően) „*1944 március havában ismeretlen helyre távozott és jelenlegi tartózkodási helyéről a községi elöljáróságnak nincs tudomása*”.¹⁶ Az 1944. november 20-án megtartott tárgyalás jegyzőkönyve szerint alperes részéről a tárgyaláson nem jelent meg senki, míg felperes „*bejelentette, hogy alperes zsidó, és vagyona az államra szállott át*”. A jegyzőkönyv tartalmazta az eljáró bíróság végzését is, mely szerint a „*királyi törvényszék az eljárást a 3.840/1944. m. kir. ... rendelet 20. § alapján felfüggeszti, mert az alperes zsidó*”, illetve a következő záradékot: „*Zsidóvagyonnak államra*

¹³ MNL BML VII/2b II/1968/1942. Az ügy aktájában szereplő szám nélküli hiteles magyar fordítást a törvényszéki tolmács készítette a horvát nyelvű eredeti meghatalmazásról 1942. február 1-jén.

¹⁴ MNL BML VII/2b II/1968/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli keresetlevél.

¹⁵ MNL BML VII/2b II/1968/1942 sz. ügyben szám nélküli előkészítő irat, 1942. június 23.

¹⁶ MNL BML VII/2b II/1968/1942 1100/1944 sz. községi bizonyítvány, 1944. augusztus 25.

átzállással kapcsolatos tennivalók ellátására kinevezett kormánybiztos úrnak” a dokumentumot megküldik.¹⁷

Színleges adásvételi szerződést kötött egymással 1938. június 20-án *Pavlovics Péter* vevő valamint *Dugacsics István* és neje eladók a tornáci 152.398.414 telekkönyvi betétben felvett három ingatlan átruházásáról. A szerződés előzményeként az eladók azt adták elő a vevő ellen a Pécsi Királyi Törvényszékhez benyújtott keresetükben, hogy szóban megállapodás jött létre közöttük és *Pavlovics* között holtig tartó eltartásukról és gondozásukról ingatlanaik tulajdonjogának átruházása fejében. Ennek következtében 1938 tavaszán *Pavlovics* házába költöztek, de csak ez év júniusában mentek el *Roth Sándor* dárdai ügyvédhez, hogy megállapodásukat írásba foglalja. Az ügyvéd alkalmazottai – annak távollétében – azonban nem *Duganincs* és neje akaratának megfelelő eltartási szerződést készítettek, hanem színleges adásvételi szerződést, melyben az igazságtól eltérően azt is rögzítették, hogy eladók készpénzben vételárelőleget vettek fel. A szerződést az eladók ennek ellenére aláírták. A későbbiekben *Pavlovics* tartási kötelezettségét nem teljesítette, az eladókat házából kiutasította, készpénzüket felélte. Ezért keresetükben „*az adásvételi szerződés formájába foglalt eltartási szerződés*” hatálytalanítását kérték nemteljesítés okából, illetve azt, hogy a bíróság kötelezze alperest a szerződésben megnevezett ingatlanok tulajdonjogának telekkönyvi bekebelezésére alkalmas okirat kiállítására.¹⁸ Az 1942. október 22-én megtartott tárgyaláson a felek között egyezség jött létre, melyet a bíróság a tárgyalási jegyzőkönyvbe foglalt, illetve végzést hozott arról, hogy az egyezséget tudomásul veszi. Az egyezség szövege a következő volt: „*Peres felek az I. és II. rendű felperesek és alperes között Dárdán 1938 év június hó 20 napján kiállított írásbeli adásvételi szerződést, amely teljesítésbe nem ment, eredeti érvénytelenség okából valamint azért, mert Pavlovics Péter a szerződés feltételeit nem teljesítette, ezennel hatálytalanítják, olybá tekintik, mintha ezen szerződést egymás között meg sem kötötték volna. Ehhez képest alperes beleegyezését adja, hogy az egyezség alapján a tornáci telekkönyvbe (...) jogügylet hatálytalanítása, eredeti állapott visszaállítása jogcímén felperesek javára a korábbi tulajdoni állapottal egyezően bekebelezéssé...*”¹⁹

A szerb megszállás ideje (1918. november 5. – 1941. április 24.) alatt kötött jogügyletek megtámadhatóságának a következményeire hívja fel a figyelmet az alábbi jogvita. *Schön Zsiga* bajai lakos 6.000 pengő tőke és járulékaik iránt indított pert 4062/1941 szám alatt a Pécsi Királyi Törvényszék előtt *Knézi Miklós József* ellen. Keresetének jogalapját az 1941. szeptember 12-én közjegyzői okiratba foglalt egyezségük adta, melyben *Knézi* 6.000 pengő megfizetésére vállalt kötelezettséget. Ennek előzménye az volt, hogy felperes a bácskafalui 1769/63 és 1769/64 hrsz. ingatlanokat a Délvidék (1918. november 5-én kezdődő) szerb megszállása következtében mélyen forgalmi érték alatt adta el *Petrovics István* és *Parabak Eugénia* kácsfalui lakosoknak, akik ezen ingatlanokat továbbadták *Knézinek* és feleségének. Miután a náci Németország 1941. április 6-án megtámadta Jugoszláviát, a vele szövetséges Magyar Királyság árpilis 11. és 15. kötött visszafoglalta a Délvidéket, és elérte a Duna-Dráva vonalat. Az 1941. április 24-i bécsi német–olasz megállapodás szerint Jugoszláviát német és olasz érdekszférára osztották fel, Magyarország pedig elveszített területeiből visszakapta Bácskát, a Baranyai háromszöget, a Muravidéket és a Muraközt. *Knézi* szerint „*a Délvidék felszabadulása után (Schön Zsiga) közölte velem, hogy a vételi ügyletet hatálytalanítani,*

¹⁷ MNL BML VII/2b II/1968/1942/24 sz. tárgyalási jegyzőkönyv, 1944. november 20.

¹⁸ MNL BML VII/2b II/3530/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli kereset.

¹⁹ MNL BML VII/2b II/3530/1942/2 sz. jegyzőkönyv, 1942. október 22.

a tulajdonjog bejegyzéseket törölni kívánja, mert az erdélyi visszacsatolt területeknél jogszabály adott lehetőséget az ily tulajdonszerzések megtámadására és az volt az álláspontja, hogy a délvidéken is jogi lehetőség adatik az ily tulajdonjogi bejegyzések törlésére, mert mint magyar állampolgár semmiféle jogsegélyt az eladás idejében a jugoszláv uralom alatt nem tudott igénybe venni”. A királyi törvényszék elsőfokú ítéletében Schön követelésének helyt adott és kötelezte Knézi, hogy a 6.000 pengőt és annak 1941. november 17-től járó 5% kamatát, valamint a perköltséget fizesse meg. A marasztaló ítélet ellen Knézi perújítással élt: az ügy újboli tárgyalását, a közjegyzői okiratba foglalt egyezség érvénytelenségének megállapítását és az alapperbeni ítélet hatályon kívül helyezését kérte. Perújítási keresetének jogalapját egyrészt abban látta, hogy olyan bizonyítékot terjeszt elő, melyet az alapperben nem használhatott fel, másrészt pedig az okirat létesítésekor megtévesztés folytán lényeges tévedésben volt. Ez utóbbi szerint Schön „csalárd megtévesztése folytán állt elő”, mivel azt állította, hogy az okirat létesítésekor fennálló kormányrendeletek értelmében jogosult lett volna az adásvételi ügylet hatálytalanítása iránt perrel fellépni. Knézi bizonyítani kívánta, hogy az alapper idején a felperes megtévesztése folytani lényeges tévedésére vonatkozó bizonyítékokat csak most tudta beszerezni. Egyúttal megtámadta az alapperbeli ítélet alapjául szolgáló okiratot, mert az szerint az 1932. évi VI. tc.-ben meghatározott uzsora ügyletet fed, és ezért semmisnek tekintendő. A megtévesztésre és a lényeges tévedésre vonatkozóan hét tanú kihallgatását kérte. Bizonyítani kívánta azt is, hogy a „visszacsatolt délvidéki területen a szerb megszállás idején kötött jogügyletek megtámadhatóságára csak az 1942 május hó 8-i Budapesti Közlönyben megjelent 2810/1942 M. E. rendelet intézkedik, mely (Knézivel szemben) megtámadási, de még kártérítési jogot sem biztosít felperesnek”, mivel a II. zsidótörvény (1939. évi IV. tc.) 31. §-a alá esik.²⁰ Az ügy aktájában megőrizték Knézi fellebbezését a perújítási perben hozott 2428/1942/10. számú ítélet ellen, melyben a Pécsi Királyi Törvényszék elutasította a perújítási keresetet, mert úgy ítélte meg, hogy alperes a közjegyzői okirat létesítésekor nem volt lényeges tévedésben. A fellebbezés a korábbiakhoz képest egyetlen új elemet tartalmazott: (a zsidó származású közjegyző) Roth Sándor vonatkozásában említette meg, hogy 1941 közepéig Jugoszláviában folytatott ügyvédi gyakorlatot, és „a magyar jogszabályok nyilvánvalóan nem érdekelték behatóan (...) és nem foglalkozott a magyar zsidó törvényekkel és rendeletekkel. Köztudomású – folytatta Knézi –, hogy zsidók mezőgazdasági ingatlant már nem szerezhettek 1941-ben, így ha tudott volna ezen rendelkezésekről az eljáró kir. közjegyző, csak annyit kellett volna nekem mondania, hogy felperes nem igényelheti vissza tőlem az ingatlanait, mert zsidó. Én nyilván egyetlen fillér fizetésére sem köteleztem volna le magamat.”²¹ A harmadik, utolsó dokumentum az aktában a Pécsi Királyi Ítéltábla végzése, amelyben Knézinek a végrehajtás felfüggesztése iránti kérelmét elutasították.²² Ebből nyilvánvaló, hogy az újított perben benyújtott fellebbezését is elutasították, és ellene végrehajtást rendeltek el. Vélelmezhető tehát, hogy a törvényszék és az ítéltábla egyaránt a szerb megszállás alatti adásvételi jogügylet időpontját (amikor a zsidók mezőgazdasági ingatlanszerzésének tilalmát kimondó törvény még nem létezett), nem pedig a Délvidék visszacsatolását követően közjegyzői okiratba foglalt egyezség időpontját vették figyelembe a jogvita elbírálása során, illetve a Knézi által meghallgatni kért tanúk vallomása alapján a lényeges tévedés kétséget kizáróan nem volt igazolható.

²⁰ MNL BML VII/2b II/2428/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli perújítási kérelem.

²¹ MNL BML VII/2b II/2428/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli fellebbezés.

²² MNL BML VII/2b II/2428/1942 382/1943/12. sz. végzés, 1943. április 3.

A vizsgált levéltári anyagban előfordult adásvételt követő ingatlan tehermentesítése iránti kereset is (1942. január 31.).²³ Az eladók, *Bauer Ede* és *Bohnenberger Anna* villányi lakosok bankkölcsonüket az adásvételt követően a megegyezés szerinti határidőn belül visszafizették, de a 6.000 pengő értékben bejegyzett jelzálogjog törlése az ingatlannyilvántartásban nem történt meg. Mivel az ügyben más dokumentum nem maradt fenn, valószínű, hogy a perindításra nem került sor. A vevő, *Szűcs Vilmos* pécsi lakos vagy a háború áldozata lett, vagy az ingatlan tehermentesítése idő közben megtörtént.²⁴

A szerződési szabadság érvényesülését igazolja az az ügy, melyben ingatlan bekebelezésére (ingatlannyilvántartásban történő bejegyzésére) alkalmas okirat kiállítása iránt nyújtott be keresetet *Hurkó Márton* gazdálkodó hosszúhetényi lakos (eladó) ellen *Hársányi József* napszámos (vevő) a Pécsi Királyi Törvényszék előtt. A felek 1942. július 10-én kötöttek adásvétellel vegyes tartási szerződést. Az eladó eladta szavatosság terhével és tehermentesen hosszúhetényi házát a hozzá tartozó telekkel 4.000 pengő vételárért oly módon, hogy a vagyonátruházási és a telekkönyvi átírási illetékek és költségek a vevőt terheltek. A vevő a szerződéskötéssel egyidőben 1.000 pengő vételárat lefizetett. A felek abban egyeztek meg, hogy az eladó a hátralékos 3.000 pengőt csak 3 havi előzetes felmondás után követelheti. Ha a felmondásra sor kerül, annak időpontjától a vételárhátralék megfizetéséig 5% kamatot kötöttek ki a tőketartozára. A vevő beleegyezését adta ahhoz, hogy a 3.000 pengő vételárhátralék erejéig eladó részére jelzálogjogot jegyezzenek be az adásvétel tárgyát képező ingatlanra, valamint az eladott ház utcafronti szobájára az eladó életfogytig tartó lakáshasználati jogát és az eladó irányában a vevő gondozási kötelezettségét kötöttek ki. A vételárelőleg átvételéről az eladó nyugtát állított ki. A szerződéskötést követő napokban az eladó további feltételeket fogalmazott meg, mely szerint a vevő ügyvédje a szerződést újra fogalmazta. Ennek aláírása azonban elmaradt, mert az eladó meggondolta magát. A vevő ezt követően nyújtotta be keresetét, hivatkozva arra, hogy az eladó által kiállított és aláírt eredeti szerződés ugyan bekebelezésre nem alkalmas, de az 4420/1918. M. E. rendeletben meghatározott kellékekkel rendelkezik. Az ügy aktájában csak az adásvételi szerződés és a keresetlevél szerepel, azaz a perfelvétel nem történt meg. Ezért vélelmezhető, hogy a felek megegyeztek és a módosított szerződést mindketten aláírták.

Az ingatlanadásvétellel kapcsolatos ügyek között előfordult adásvételi szerződés jóváhagyásának megtagadása miatt az ingatlanok birtokba bocsátása és a szedett hasznok kiadása iránti per is. *Karassin János* földműves lipóti lakos 1940. május 9-én kiskorú *Klieber Ádám* törvényes gyámjától (az édesanyától) több lippói termőföldet, összesen 4.200 négyszögöl területet vásárolt 6.300 pengő vételár ellenében, melyből 4.100 pengő előleget a szerződéskötéssel egyidőben kifizetett. A vevő az ingatlanokat birtokba vette. A szerződés érvényességének feltétele annak III. pontja szerint a gyámhatóság és a katonai hatóság jóváhagyó határozata volt. A szerződés jóváhagyását megtagadó jogerős gyámhatósági határozat kézhezvételét követően felperes felszólította alperest az ingatlanok birtokba adására, a leszedett termés értékének (3.600 pengő) megfizetésére és a vételárelőleg visszavételére. Alperes a felszólításnak nem tett eleget. A Pécsi Királyi Törvényszék a kereseti követelést részben (az ingatlanok birtokba adása és 1.545 pengő tőke

²³ MNL BML VII/2b II/297/1942 sz. ügyben szám nélküli keresetlevél, 1942. január 31.

²⁴ Lásd még a MNL BML VII/2b II/3762/1942 sz. szintén ingatlan tehermentesítéséért indított pert.

erejéig) találta jogosnak, miután a bizonyítási eljárás során tételes elszámolás történt a szedett hasznok nagyságára illetve a hasznok és a vételárelőleg különbségére nézve.²⁵

Fedezetelvonás céljából idegenítette el ingatlanait *Bablity Illés* mohácsi lakos 1941. július 26-án *Kovacsics Antal* és neje részére 2.382 pengő vételárért, ugyanekkor élettársa, özv. *Bajai Péterné* részére 1.000 pengő vételárért valamint 1941. július 31-én *Jávor Istvánnak* 550 pengő vételárért. A szerződések közül az élettársával kötött adásvételi szerződés fiktív volt, a vételár kifizetésére nem került sor. *Bablity Illés* 1941 júniusában hagyta el feleségét és létesített élettársi kapcsolatot özv. *Bajai Péternével*. *Bablity Illésné* e hónap 25. napján ideiglenes nőtartás és járulékai iránt indított keresetet különélő férje ellen. Miután a Mohácsi Királyi Járásbíróság – keresetének helyt adó – ítélete jogerőssé vált, és fizetési kötelezettségének a férj nem tett eleget, *Bablityné* 11.731/1941 számon iktatott kérelmében 1941. szeptember 6-án kielégítési végrehajtást kért férje ingó és ingatlan vagyonára. A végrehajtást a bíróság nem tudta elrendelni, mert a nevezett ingatlanok tulajdonosa ez év szeptember 2. óta az ingatlannyivántartás szerint már nem férje volt, az ingó végrehajtás pedig – ingó vagyon hiányában – sikertelen maradt. *Bablityné* ezek után 1942. augusztus 13-án magánindítványt terjesztett a Pécsi Királyi Ügyészség elé az 1932. évi IX. tc. 1. §-ba ütköző és minősülő hitelsértés büntette miatt.²⁶ A Pécsi Királyi Törvényszék *Bablity Illés* beismerő vallomása és a csatolt szerződések alapján megállapította, hogy az ellen folyamatba tett polgári per alatt ingatlan vagyonát elidegenítette, ezért bűnösnek találta, és 7 hónap börtönbüntetésre ítélte.²⁷ Vádlott fellebbezését követően a Pécsi Királyi Törvényszék az elsőfokú ítéletet helybenhagyta.²⁸ A perben több irat nem maradt fenn, és újabb polgári per indítására sem került sor. Vélemezhető, hogy a befolyt vételárból a különélő *Bablity Illés* elegett tett fizetési kötelezettségének, hiszen az ideiglenes és a végleges nőtartás is megfizethető volt akár egy összegben is a korszak joggyakorlata alapján.²⁹

2. 2. Az adásvétel mint kereskedelmi ügylet

A leggyakoribb ügýtípus kereskedelmi ügyletként minősíthető adásvételek esetében is a vételárhátralék követelése volt. A tartozás megfizetése megtörtént *Báder Ármin* lókereskedő pécsi lakos esetében, aki lovak adásvételből származó fizetési kötelezettségére 1941. május 14-én váltót állított ki 5.000 aranypengő értékben. Az adós kereskedőt a Pécsi Királyi Törvényszék valófizetési meghagyásban kötelezte arra, hogy az 5.000 aranypengő tőkét és annak 1941. június 30-tól járó 6% kamatát a neves pécsi család tagjának, *Mattyasonszky Zsolnay Tibornak* végrehajtás terhével a meghagyás kézhezvételétől számított 3 nap alatt fizesse meg, vagy kifogását ugyanezen idő alatt a bíróságnál adja elő.³⁰ A fizetésre valószínűleg nem került sor határidőn belül. Kielégítési végrehajtást rendeltek el *Báder* és felesége ellen, és a 4942/1942 számú végzéssel a hitelező javára végrehajtási jelzálogjogot jegyezték be 5.000 pengő tőke és járulékai erejéig *Deutsch Béláné Weisler Linka* és *Deutsch Imre* két pécsi ingatlanára. A fennmaradt iratokból nem derül ki, milyen

²⁵ MNL BML VII/2b II/2.800/1942/24 sz. ítélet, 1943. november 8.

²⁶ MNL BML VII/2b 3115/1942 sz. ügyben szám nélküli vádindítvány, 1942. augusztus 13.

²⁷ MNL BML VII/2b 3115/1942/2 sz. ítélet, 1942. október 18.

²⁸ MNL BML VII/2b 489/1943/5 sz. ítélet, 1943. június 11.

²⁹ HERGER, *The Traditional Roots of Alimony in the Hungarian Family Law*, *passim*.

³⁰ MNL BML VII/2b II/1011/1942 számú ügyben szám nélküli váltófizetési meghagyás, 1942. március 20.

kapcsolatban álltak egymással az adós lókereskedő és jelzálogjoggal terhelt ingatlanok tulajdonosai. Azt azonban tudjuk, hogy Pécsi Királyi Járásbíróság mint telekkönyvi hatóság a törvényszék 1942. augusztus 17-i végzése alapján elrendelte, hogy a telekkönyvi iroda törölje a *Mattyasowsky Zsolnay Tibor* névre bejegyzett jelzálogjogot.³¹ Mivel az adós pécsi polgár volt, társadalmi állása szerint szerzeményi vagyonszövetség³² volt a törvényes vagyoni jogi rendszer közte és felesége között, azaz a váltótartozás a házastársi közös vagyoni terhe volt, és csak a házasság (vagy a vagyoni jogi rendszer) megszűnése esetén kellett volna a női különvagyoni teljesített fizetést elszámolni. Amennyiben a jelzálogjoggal terhelt ingatlanok tulajdonosai kezelői voltak az adósoknak, akkor nyilvánvaló, hogy a lókereskedő feleségének nem volt különvagyoni, amiből a váltótartozás kifizethető lett volna.

Édenhoffer Gyula, Osgyáni Jenő és Huber Ferenc tisztességtelen verseny abbahagyása és 2.500 pengő kártérítés és járulékaik iránt nyújtott be keresetet a Pécsi Királyi Törvényszékhez *Bánfai Béla* ellen. Keresetüket az 1923. évi V. tc.-re alapították. Előadásuk szerint *Bánfai Pécs*, Király utca 13. sz. alatti optikai és látványtervezési szaküzletének cégtábláján, a cég nyomtatványain, hirdetésein és a telefonkönyvi bejegyzésben – jogtalanul – a „*Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem szemklinikai látványtervezésének nevezi magát*”, amivel felperesekkel szemben tisztességtelen versenyt folytat. *Bánfai* látványtervezésként orvosi tevékenységet nem folytathat, az egyetemnek és a klinikának nem alkalmazottja, magasabb képzettséggel, mint felperesek nem rendelkezik.³³ *Bánfai* ellen az I. fokú iparhatóság már indított kihágási eljárást jogtalan címhasználat miatt.³⁴ Megállapítást nyert, hogy *Bánfai* a 68.400/1925 K.M. rendelet 12. § alapján nem csak kihágást követ el, hanem a hasonló tevékenységi körű cégekkel szemben tisztességtelen versenyt is folytat, és jogerősen 15 pengő pénzbüntetéssel büntették. *Bánfai* ezek után a cégtáblájáról eltávolította a „*klinikai*” szót, később azonban visszatért az eredeti felirathoz. Ezért újabb iparhatósági eljárás indult ellene, mely a törvényszékhez történt kereset benyújtásakor még folyamatban volt. *Édenhoffer* és társai szerint *Bánfai* magatartása miatt üzletük forgalma erősen visszaesett és jelentős anyagi kár érte őket. Az alperes előkészítő iratában kifejtette, hogy 1926-ban megállapodást kötött a szemklinika igazgatójával, mely szerint vállalta a műszerek karbantartását illetve fényképezési munkák elvégzését. Ezért jogosnak találta a cím használatát. Mivel az aktában több irat nem maradt fenn, csak vélelmezhetjük, hogy a keresetet – tekintettel a második iparkamarai eljárásra – a per megindítása előtt visszavonták.³⁵

Günsberger Aladár 39 éves, izraelita vallású mohácsi cukrászmestert rágalmozás vétségével (1914. évi XLI. tc. 1. §) vádolta meg a Pécsi Királyi Ügyészség. A vádirat szerint *Günsberger* 1941. szeptember 1-jén Mohácson a város tisztségviselői karáról azt állította, hogy „*nem voltak hivatásuk magaslatán*”, mivel tőle „*mint zsidó származású egyéntől a kenyérsütési és eladási jogosítványt megvonták*”. Az ügyész szerint „*ezen állítás valósága esetén legalábbis fegyelmi eljárásnak helye lehetne*”, ezért a cukrász rágalmozás vétségével vádolható. Ugyanebben a dokumentumban rögzítették, hogy a kormányzó sérelmére elkövetett rágalmozás tekintetében a *Günsberger Aladárné* elleni nyomozást megszüntették. Az aktában megőrizték „*hazafias érzületből*” feljelentést tevő *Kőfahy János* beadványát is. A mohácsi lakos csak másoktól hallotta, hogy a cukrász felesége a *Jud Süss* című film vetítéséért aljasnak nevezte

³¹ MNL BML VII/2b II/1011/1942 12.257/1942 sz. végzés, 1942. augusztus 21.

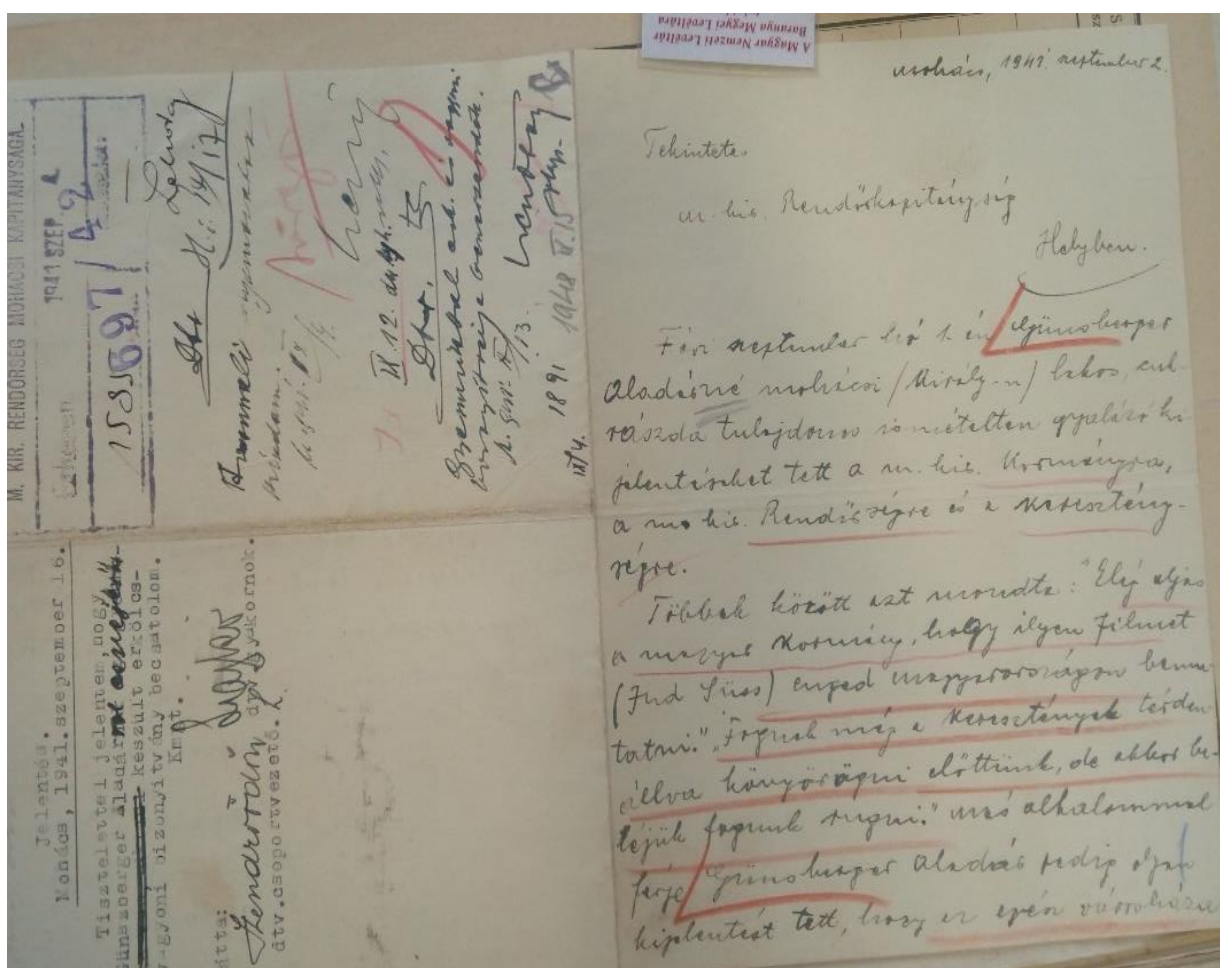
³² HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere 209–252.

³³ MNL BML VII/2b II/405/1942 sz. ügyben keltezés és szám nélküli keresetlevél.

³⁴ MNL BML VII/2b II/405/1942 309/1940 sz.

³⁵ MNL BML VII/2b II/405/1942 sz. ügyben keltezés és szám nélküli előkészítő irat.

a magyar kormányt, a cukrász pedig „csürbe bandának” és „aljas keresztényeknek” a városháza dolgozóit.³⁶ A mohácsi rendőrség detektívcsoportjának jelentése szerint Kőfalvy elmondta, hogy felháborította őt, hogy „a mai viszonyok között a zsidóknak legyen olyan bátorságuk, hogy gyalázkodó szavakkal illessék a magyar kormányt és a kereszténységet”. Pupos Károly János tanú azt is elmondta, hogy Günsbergerné a Jud Süss vetítése előtti napon „igen fel volt háborodva, hogy az üzletük elé a járdára odafestették, hogy 'le a zsidókkal'”.³⁷ Az eljárást a férj ellen azt követően szüntették meg,³⁸ hogy vitéz Szőnyi Alajos mohácsi polgármester feljelentését visszavonta, mivel „Günsberger Aladár a város tisztikarának kellő elégtételt adott”.³⁹

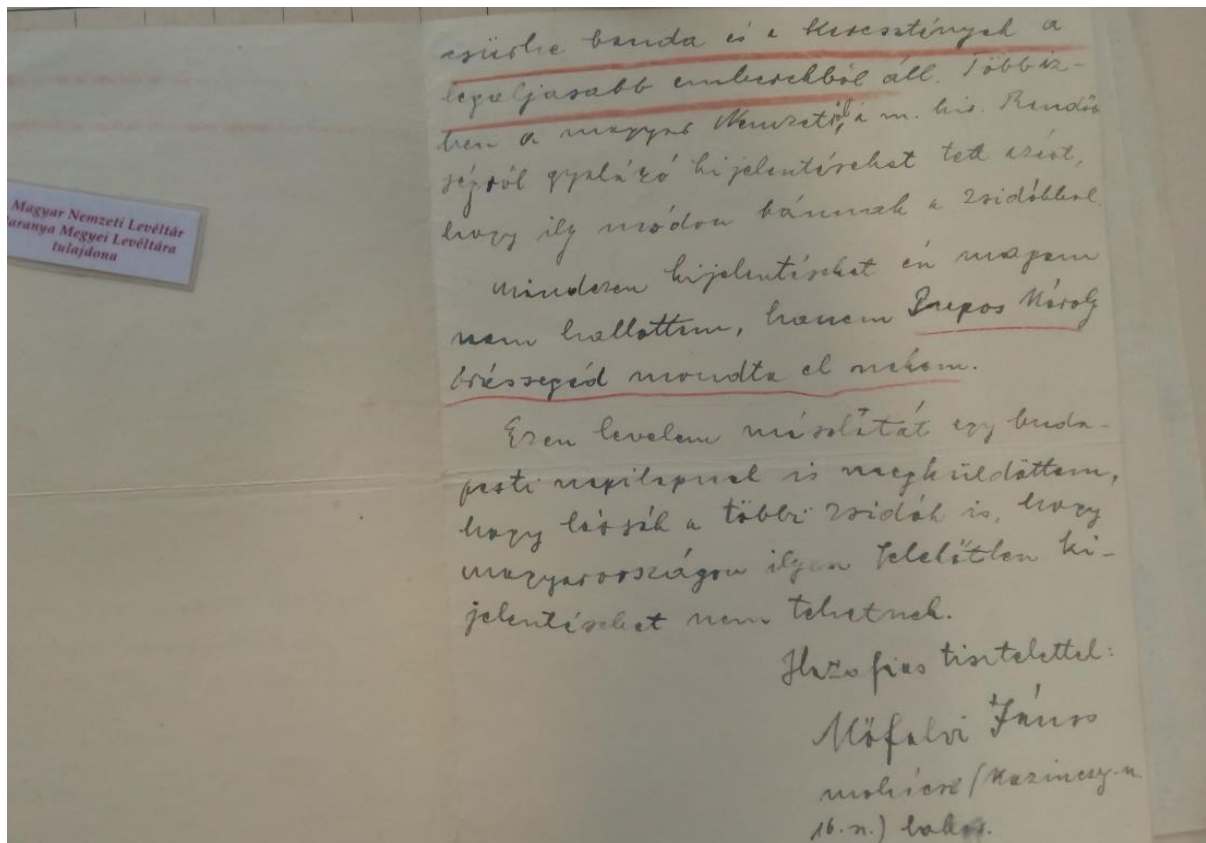
1. kép: Kőfalvy János „bazaíus érzületből” tett feljelentése, 1. oldal (Mohács, 1941. szeptember 2.)

³⁶ MNL BML VII/2b 697/1942 17.447/1942 sz. vádirat, 1942. január 29.

³⁷ MNL BML VII/2b 697/1942 1585/1941 sz. jelentés, 1941. szeptember 8.

³⁸ MNL BML VII/2b 697/1942/2 sz. végzés, 1942. szeptember 5.

³⁹ MNL BML VII/2b 697/1942 2094/1942 sz. bejelentés, 1942. május 23.

2. kép: Kőfalvi János „hazafias érzületből” tett feljelentése, 2. oldal (Mohács, 1941. szeptember 2.)

Szavatossági igényt kívánt érvényesíteni Győr János kisbirtokos okorági lakos Szakál Géza kisbirtokos páprádi lakossal szemben, miután 1942. április 29-én Szakál két lovat adott el Győrnek. A vevő szerint a lovak szavatossági hibában szenvedtek, amit az eladó elismert. 1942. május 20-án abban egyeztek meg, hogy az eladó a lovakat visszaveszi és 14 napon belül a 3.320 pengő vételárat visszafizeti. Mivel az eladó a vételárból 2.800 pengőért időközben más lovakat vásárolt és több készpénzzel nem rendelkezett, 1942. június 6-án megegyeztek, hogy az új lovakat adja át és csak az értékkülönböt (520 pengő) fizeti ki készpénzben. Az átadást azonban Szakál a lovak értékének időközbeni növekedésére hivatkozva megtagadta, ezért szavatossági igényét Győr perben érvényesítette.⁴⁰ Szakál ellenkérelmében a kereset elutasítását kérte. Tagadta, hogy a vételáron vásárolt új lovak átadásában és az értékkülönböt kifizetésében megegyeztek volna. Szerinte haladékokat kapott a vevőtől a teljes vételár kifizetésére és az általa eladott lovak visszavételére.⁴¹ Az 1942. november 11-én felvett tárgyalási jegyzőkönyv szerint a felek peren kívül megegyeztek abban, hogy az eladó visszafizeti a 3.300 pengő vételárat, 20 pengő állatorvosi díjat és a költségeket, a vevő pedig kamatigényéről lemond. Kérték, hogy a pert a bíróság szüneteltesse.⁴² A szünetelést a bíróság végzésben ugyanezen a napon elrendelte.⁴³ Mivel más dokumentum az aktában nem maradt fenn, vélelmezhető, hogy a peren kívüli egyezség végrehajtása megtörtént.

⁴⁰ MNL BML VII/2b II/2700/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli kereset.

⁴¹ MNL BML VII/2b II/2700/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli ellenkérelem.

⁴² MNL BML VII/2b II/2700/1942/7 sz. tárgyalási jegyzőkönyv, 1942. november 11.

⁴³ MNL BML VII/2b II/2700/1942/8 sz. végzés, 1942. november 11.

Szerződésszegésre hivatkozva kártérítés iránti igényt kívánt érvényesíteni *Meilinger Mihály* sioágárdi kereskedő *Nyilasi Simon* és *Fuchs Jenő* mohácsi kereskedők ellen. *Meilinger* 1942. július 20-án a nála megjelenő *Fuchs* megbízta azzal, hogy a *Nyilasi Simon Egyéni Cég* (pécsi iparhatósági iparigazolványuk száma: 7.700/1941) részére meggyet vásároljon olyan módon, hogy néhány napon belül rendelkezésére bocsátja az ehhez szükséges tőkét és a szállításhoz szükséges hordókat. A megállapodás alkalmával *Meilinger* 200 pengő előleget vett át, és kötelezte magát arra, hogy kizárólag a nevezett cég részére fog vásárolni. Jutalékát 10 fillér/kg értékben állapították meg. *Fuchs* a megbízást követően azonban nem jelentkezett *Meilinger*nél, aki – a bő termésre és a kedvező kínálatra hivatkozva – azt állította, hogy az elmaradt üzlet miatt legalább 4.000 pengő kára keletkezett. Az átvett 200 pengő levonása után 3.800 Ft tőkét és annak járulékait követelte kártérítésként alperesektől.⁴⁴ Alperes *Nyilasi Simon* az előkészítő iratban hangsúlyozta, hogy a meggyeszezon júliusban indul, azaz nem a megbízás időpontjában vagy az azt követő héten kellett volna a megbízást teljesíteni, június 27-én pedig *Nyilasi* megbízásából *Fuchs* közölte felperessel, hogy az általa említett áron nem vásárolnak, és ha alacsonyabb áron *Meilinger* nem tud meggyet szerezni, akkor ne vásároljon részükre. *Nyilasi* kérte *Weisz Jenő* mohácsi lakos tanúként történő kihallgatását.⁴⁵ A Pécsi Királyi Törvényszék 1943. november 10-én felperes keresetét elutasította és felperest a perköltség megfizetésére kötelezte. A bíróság a tanúvallomásokkal igazolni látta az alperesi vallomást, mely szerint egyrészt a megbízás limitárra vonatkozott, másrészt nem állapodtak meg a felek abban, hogy *Meilinger* csak alperesek részére vásárolhat, harmadrészt pedig, hogy *Meilinger* II-rendű alperes, *Fuchs* a meggy beérésekor telefonon fogja a limitárról értesíteni. Ezek alapján alperesek szerződésszegő magatartása nem nyert igazolást, és felperest keresetével el kellett utasítani.⁴⁶

Szintén szerződésszegés miatt terjesztett elő keresetet *Frank Miksa és Fia* cég képviselőjeként *Frank Miksa* balatonboglári lakos 8.200 pengő tőke és járulékai iránt *Front Ádám* pécsi lakos, építési anyag és épületfa nagykereskedő ellen. Az eladó alperes előkészítő iratában lehetetlenülésére (*clausula rebus sic stantibus*) hivatkozott az 1941. december 24-i szerződés következő pontja alapján: „Amennyiben (...) előre nem látott akadályok miatt a szállítás 60 napnál többet késik, a rendelés törölhető anélkül, hogy bármely fél ebből kifolyólag kártérítést igényelhetne. Ilyen értelemben szövegezett szerződés birtokában tehát a felperes minden további nélkül stornírozhatta volna az ügyletet, akkor, amikor én azt neki fent hivatkozott levelemben felajánlottam. Minthogy ezt nem tette, nem áll jogában velem szemben fellépni a tekintetben, hogy én a megrendelt árut szállítsam le, tehát keresete ez okból elutasítandó.” Alperes hangsúlyozta, hogy a lehetetlenülés – rajta kívül álló okból történt – bekövetkeztéig szerződéses kötelezettségének eleget tett, hivatkozott továbbá a szerződés minőségre vonatkozó pontjára, mely szerint a termeléstől függő minőségű (azaz nem feltétlenül I. osztályú) árut szállít, ezért vitatta a pertárgy értékét is.⁴⁷ A peranyagban a csatolt szerződésen kívül még két dokumentum maradt fenn: az a tárgyalási jegyzőkönyv, melyben *Büchler Dávid*, a felperesi ügyvéd a követelést 4.100 pengő értékre szállította

⁴⁴ MNL BML VII/2b II/2866/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli kereset.

⁴⁵ MNL BML VII/2b II/2866/1942 sz. ügyben szám nélküli előkészítő irat, 1942. október 7.

⁴⁶ MNL BML VII/2b II/2866/1942/25 sz. ítélet, 1943. november 10.

⁴⁷ MNL BML VII/2b II/3308/1942 sz. ügyben szám nélküli előkészítő irat, 1942. november 7.

le,⁴⁸ illetve a Pécsi Királyi Törvényszék végzése, mely szerint a szünetelési idő 1946. október 2-án letelt,⁴⁹ azaz a per érdemi ítélet nélkül fejeződött be.

A clausula rebus sic stantibus elv alkalmazásába enged bepillantás az alábbi ügy is. Az állandó pécsi lakhellyel rendelkező *Bokor Ede* 1942 tavaszán nyújtott be keresetet a Pécsi Királyi Törvényszékhez az *Országos Kőszén és Kereskedelmi Vállalat* tulajdonosa, *Farkas Pál* ellen, aki tartozott neki az üzlet, a vevőkör és a „bevezettség” vételár részlete fejében 5.983 pengő 44 fillérrel, amely összeg 1942. február 28-ig lett volna fizetendő. Mivel *Bokor* kötelezettségének felhívás ellenére sem tett eleget, a nevezett tőke és járuléka iránti igényét per útján kívánta érvényesíteni.⁵⁰ *Farkas* előkészítő iratában a kereset elutasítását kérte az alábbiak alapján: „*Felperes és köztem megállapodás létesült, melynek betű szerinti szövege az volt, hogy eladja üzletkörét és bevezettségét. Ez azonban színlelt adásvételi ügylet volt, mert a megállapodás háttérében tulajdonképpen az állt, hogy felperes nagyon jól tudta, hogy a zsidótörvény folytán üzleti tevékenységét folytatni nem tudja, módot keresett tehát arra, hogy üzletét hogyan menthesse át. A legalkalmasabbnak látszott tehát az a mód, hogy a vevőkör bevezettség eladásának színlelésével felperes részére továbbra is egy állandó részesedés biztosítsa az üzleti jövedelemből. Ezért köttetett ki a vagononkénti 6 pengő részesedés. Ebből világos, hogy itt nem történt más, mint felperes üzletének burkolt módon való folytatása. (...) A színlelésre utal még az a további körülmény is, hogy a megállapodás létesítésével egyidejűleg felperes tisztviselője is átvételt.*” *Farkas* hosszan fejtegette, milyen hátrányos számára, hogy köztudottan zsidó tulajdonú cégnek lett a jogutódja, majd a következőkkel folytatta: „*Kezdő és tájékozatlan voltam, aki nem számolhattam azszal, hogy kijelölés lesz s oly helyzet áll elő, hogy az még az törvényes tilalomba is fog ütközni. Az 1939. évi IV. tc. 26. § értelmében nem lehet olyan cselekményt elkövetni, mely a törvény kijátszására irányulna. Márpedig a megállapodás létrejöttkor nem számolhattam azszal, hogy utóbb kereskedői kijelölés lesz. Ez pedig a törvény 26. § 3. és 6. pontja alapján kizárja azt, hogy felperesnek részesedést adjak, vagy kijelölés részesévé tegyem. Előállott az a helyzet tehát, hogy a szerződés törvény alapján lehetetlenné vált. Ha ugyanis kijelölést nem kérek, akkor a szerződés önmagától lehetetlenül, mert nincs üzleti tevékenység, nincs tehát felperesi haszon. Ha viszont kijelölést kapok, akkor kijátszása volna a törvénynek, hogy kijelölés folytán s dacára havonként ellenszolgáltatásban részesítem felperest s ezzel mintegy üzlettársammá teszem. (...) Előadom továbbá, hogy a megállapodás kizsákmányoló szerződés is, mert az anyagi romlásomat idézné elő, s mint ilyen semmís. Felperes ugyanis egy reá nézve már értékel nem bíró üzletkört adott el, mert azt mint zsidó ügysem folytathatta volna, s ebből minden közreműködés vagy ellenszolgáltatás nélkül oly vagyonelemlőnt élvezne, mely teljesen aránytalanságban áll az én vagyoni és kereseti viszonyaimmal ebből az üzletből kifolyólag. (...) Ez pedig teljesen kimeríti a kizsákmányolás összes ismérveit.*”⁵¹

Bokor válasziratában közölte az 1941. szeptember 29-én közte és alperes között létrejött megállapodás szó szerinti szövegét, melynek lényegi elemei a következők voltak: 1. hogy „*Dunántúli Kőszén és árukereskedelmi Vállalat, Farkas Pál*” névvel egyéni kereskedelmi vállalatot létesít és azt a Pécsi Királyi Törvényszéknél bejegyezteti. 2. Az adásvétel tárgya felperes nagykereskedelmi vállalatának az ügyfélköre és bevezetettsége volt. 3. A felek a 120.000 pengő vételár részletfizetésében egyeztek meg az eladás menetéhez és mértékéhez igazodva (vagonrakományonként 6 pengő) addig, míg a 120.000 pengő törlesztése meg nem történik. 4. Befektetései fejében *Bokor* további 20.000 pengő készpénzre volt jogosult, illetve 40.000 pengő

⁴⁸ MNL BML VII/2b II/3308/1942/11 sz. jegyzőkönyv, 1943. szeptember 6.

⁴⁹ MNL BML VII/2b II/3308/1942/12 sz. végzés, 1946. október 2.

⁵⁰ MNL BML VII/IIB II/2536/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli keresetlevél.

⁵¹ MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli előkészítő irat.

értékig garanciakötelezettsége keletkezett a 120.000 pengő vételár teljes kifizetéséig. 5. A megállapodás biztosítékeként a vevő kézizálogul lekötötte az *Első Dunavidéki Takarékpénztár Rt.* tulajdonát képező 100 db részvényét.⁵² Az 1942. október 28-i tárgyalási jegyzőkönyv szerint alperes továbbra is a Budapesten bejegyzett *Országos Kőszén és Árukereskedelmi Vállalat* tulajdonosa volt, azaz a megállapodás szerinti pécsi cégalapításra és bejegyzésre nem került sor.⁵³

Alperes újabb válasziratában azt hangsúlyozta, hogy *Bokorral „soha nem beszéltek vételről, nem vettek fel leltárt, a netáni követelések jegyzéke írásba nem foglaltatott”,* de egyúttal hivatkozott arra is, hogy felperessel már 1940. június 3-án előkészítettek egy megállapodást, azonban „*a szerződéstervezetet a megváltozott viszonyok folytán az abban kívánt formában megvalósítani nem lehet.*” Mindebből szerinte „*nyilvánvaló, hogy ennél az (újabb) ügyletnél másról, mint haszonrészesedésről szó sem lehetett,*” másrészt pedig – feltételtől függő ügyletről lévén szó – további részesedést felperes nem várhat el.⁵⁴ Az aktához csatolták *Farkas* 1941. június 29-i levelét felpereshez, mely szerint szerződéses kötelezettségüket a jövőben bizonyos módosításokkal tudják csak teljesíteni. Ezek a következők voltak: 1. a komlói kőszénbánya termeléseinek eladása után járó vagononkénti térítést nem tudják fizetni, mert a cég képviseleti jogát a felperessel kötött szerződés bemutatása után a komlói kőszénbánya megvonta; 2. a felperes által benyújtott elszámolást részben fogadja csak el, és a 6.200 pengőnyi tartozásból 2.000 pengőt nem fizetnek ki; 3. a szerződésben említett további követelések törlését kéri; 4. fenntartja magának a jogot, hogy – „*amennyiben az üzlet továbbra is ilyen eredménytelen marad*” – „*a magunk részéről az bármikor megszüntessük, illetve Önnek visszajánljuk.*”⁵⁵ Az utóbbi mondat különösen annak fényében érdekes, hogy felperes a zsidókat érintő jogfosztás következtében nem vásárolhatta volna vissza üzletét. 1941. június 30-án *Bokor* szintén levélben leszögezte, hogy ő „*egy virágzó és jövedelmező üzletet*” adott el, és a kialakult helyzetért őt felelősség nem terheli. Alperes levelének tartalmát nem volt hajlandó tudomásul venni, és kérte, hogy egy számára is megfelelő ajánlatot dolgozzanak ki.⁵⁶

Felperes újabb előkészítő iratában tételesen cáfolta az alperesi válaszirat állításait: 1. az eredeti és módosított megállapodás is adásvételi ügylet volt, mely utóbbi szerint csupán a vételártörlesztés módja igazodott volna a bevételekhez, azaz nem haszonrészesedést és nem uzsoraszereződést jelentett; 2. a vétel tárgya határozottan meg volt jelölve; 3. a kijelölés intézménye egy évvel később lépett hatályba, mint az adásvételi szerződés; 4. a vevő mérnök-vállalkozóként tisztában volt azzal, hogy mit vesz, sőt a vásárolt üzletből 3 üzletet hozott létre; 5. az üzletmenetről közölt adatok – tanúvallomással is igazolhatóan – az üzleti könyvek tartalmával nem egyeznek meg, azaz az ügylet alanyi és tárgyi lehetetlensége nem áll fenn, sőt 14.000 pengő nyereség termelődött csupán az 1940-es csonka üzleti évben.⁵⁷

Felperes *Bokor* Pécssett, 1943. április 22-én bekövetkezett halála után örökösei a követelésüket alperes irányában fenntartották. Keresetükben⁵⁸ hangsúlyos elem volt, hogy *Kuncz Ödön* kereskedelmi jogi tankönyvére („tanítására”) hivatkozva a megállapodást kereskedelmi vételként minősítették, amely az „*eladó által nyújtott szimultán szolgáltatással betöltést nyert, és az, ami ebből*

⁵² MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám nélküli válaszirat, 1942. október 14.

⁵³ MNL BML VII/2b II/2536/1942/6 sz. jegyzőkönyv, 1942. október 28.

⁵⁴ MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám nélküli előkészítő irat, 1942. december 19.

⁵⁵ MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám nélküli másolat alperes 1941. június 29-i leveléről.

⁵⁶ MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám nélküli másolat felperes 1941. június 30-i leveléről.

⁵⁷ MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám nélküli válaszirat, 1942. december 18.

⁵⁸ MNL BML VII/2b II/2536/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli (1943. április 22. után előterjesztett) kereset.

*a lebonyolított vételi ügyletből fennmaradt, csupán egy pénztartozás. A pénztartozás pedig alapvető jogszabály szerint soha nem lehetetlenül, sem anyagilag, sem tárgyilag. Egyáltalán nem is értjük, mit akar alperes a tárgyi lehetetlenüléssel. Ilyen fogalmat a bírói gyakorlat egyáltalán nem ismer. Ismerünk természeti lehetetlenülést, ha a szolgáltatás teljesítése természetben lehetetlenné válik, ismerünk jogi lehetetlenülést, ha jogszabály teszi lehetetlenné a teljesítést. De alanyi és tárgyi lehetetlenülést egyáltalán nem ismerünk.*⁵⁹ Hangsúlyozták továbbá, hogy a pénztartozást az utólagos egyeztetések során is elismerte alperes, és a „közbejött változások nem hogy megszüntették volna alperes jövedelmét, hanem lényegesen emelték”.

Mivel a törvényszék a per során megkereste a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarát, hogy a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás értékarányossága kérdésében véleményt kérjen tőle, felperesek hivatkoztak az értékarányosság meglétére is, valamint a Magyar Királyi Curia egy publikált határozatára, mely szerint „a vételár leszállítása nem igényelhető azon a címen, hogy például az ügylet tárgyát képező üzlet használhatósága a zsidótörvények gazdasági hatásai következtében csökkent, és ekként a vételi ügylet tárgya is veszített értékéből”.⁶⁰ Az ügyet sajnos nem zárták le, ezért csak a korszak curiai döntvényei és szakirodalma alapján következtethetünk a megoldására.

4.3. Adásvétellel összefüggő bűncselekmények

Az adásvételi ügyletekkel összefüggésben számos bűncselekménytípus előfordult a vizsgált korszak joggyakorlatában, melyek közül a leggyakoribb az árdrágítás volt, amely tárgyi értelemben kereskedelmi ügyletnek minősülő adásvétel esetén valósulhatott meg.

Szabó József 28 éves, római katolikus vallású zóki, községi cipész segéd vádlott ellen árdrágítás vétsége miatt indult büntető eljárás a Pécsi Királyi Törvényszék előtt. A bíróság megállapította, hogy a vádlott kocsmai tartozása kiegyenlítése céljából eladta a bakancsát. A vád szerint a bakancs árát a helyi viszonyokhoz képest túl magasan határozta meg, mivel cipőutalvány ellenében 40 pengőért már új bakancsot lehetett kapni. Azonban bizonyítást nyert, hogy a tényleges vételár nem 60, hanem 25 pengő volt, amelyből a vádlott kiegyenlítette a kocsmai tartozást. Védekezésül ittasságát hozta fel, melynek következtében a vételár nagyságát nem az igazságnak megfelelően mondta el a kocsmában társainak. Ügyében felmentő ítélet született.⁶¹

Az árdrágítás üzleteszerű kereskedelmi tevékenység körében fordult elő *Fuchs Jenő* 44 éves, nő, mohácsi, büntetlen előéletű, izraelita vallású tojás-, baromfi, vad- és gyümölcsnagykereskedő esetében.⁶² *Fuchs* ellen, aki tartalékos hadnagy volt és felsőkereskedelmi érettségivel rendelkezett, uzsorabűncselekmény és árdrágítás vádjával indult büntetőeljárás. *Német Kálmán* római katolikus vallású, irodai szolga foglalkozású mohácsi lakos 1942. november 14-én a vádlott telepén 25 db tojást vásárolt 17 fillér/db áron. Mivel az Árellenőrzés Országos Kormánybiztosának 125.000/1941 sz. körrendelete a tojás árát 16 fillérben határozta meg, a feljelentő kérte a kereskedő ellen bűnvádi eljárás megindítását. *Fuchs* védő kirendelését nem kérte.

⁵⁹ KUNCZ, A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve, *passim*.

⁶⁰ Jogi Hírlap Hiteljogi Döntvénytára 1943/V. 209.

⁶¹ MNL BML VII/2b II/976/1942 3/1942 sz. ítélet, 1942. április 2.

⁶² MNL BML VII/2b III/713/1942 1994/1941. sz. jegyzőkönyv, 1941. november 27.

A gyanúsítást megértettem. Németh Kálmán vásárlására nem emlékszem vissza és utam is ismerem személyesen. Lehetséges azonban hogy tényleg vásárolt tőlem 25 db. tojást, 17 filléres áron. Minden vevőre visszaemlékezni nem tudok.

En mint nagykereskedő tojás kicsinybeni árusításával soha nem foglalkoztam. Mohács megyei város polgármestere megkért engem, tekintettel a nagy tojás hiányra ne adjam el nagyban a jelenviszonyok között amugy is kevés tojást, hanem árusítsam azt kicsinyben fogyasztók részére.

A közlekedési minisztérium rendelete szerint nekem mint nagykereskedőnek ládából kivéve 3,04 P.-ért kell árusítanom 1 kg. tojást. Miután körülményes és nehézkes lett volna darabonkénti eladásnál minden pár darab tojást megmérni és mert nem is rendelkezem olyan kis mérőszákkal, amelyen 10 db. tojást pontosan ki lehet mérni, így darab száma az 55 gramm aluli tojást 16 fillérért, az 55 gramm felüli tojást 17 fillérért árusítottam.

1 kg. tojásra 17-18 db. tojás esik, melyből 10-12 db. apró és csak 6-7 db. nagy szokott lenni. Így tehát a 17 filléres ár még a megállapított árnál is olcsóbb volt, tehát árdragítást egyáltalán nem követtem el.

Megemlítem, hogy éma Mohács megyei városban hűtőházi tojást hoznak forgalomba polgármesteri engedéllyel 18 filléres áron, azonkívül Pécs városában már hónapok óta a hűtőházi és megkevesebb értékű meszes tojást is 18 fillérért árulják. En pedig egy 60 grammal nehezebb friss tojást adtam el kicsinyben 17 fillérért, amely még a megállapított árnál is alacsonyabb.

A miniszteri rendeletek nemcsak a tojás eladási árát, hanem a bevásárlási árát is előírják. E szerint egy kilogramm tojás a termelőtől 2,75 pengőnél olcsóbban nem szabad megvenni, ~~ez~~ ezen termelői arhoz még hozzájön a falusi szedő szedési díja, ami kg.-ként a téli időszakban minimalisan 10 fillér kg.-onként, így tehát egy kg. tojás 2,85 pengőbe volna nekem. Ezen tojást még a faluról is be kell fuvarozni, azon természetes apadás, törés is van és ha mind ezt a bevásárlási arhoz hozzákalkulálom, úgy az általam eladott 60 grammos tojás nekem legalább annyiba van, mint amennyiért eladtam.

Állításaim valódiságát a hivatalos lapban megjelenő rendeletek igazolják. Szakmai állításaim valódiságára kérem Nyilasi Simon pécsi tojásexportőr meghallgatását.

Fentiek alapján magamat bűnségnek nem érzem, miért is kérem az eljárás megszüntetését.

Egyebet előadni nem kívánok.

Felolvasott vallomásomat helybenhagyólag alairom.

Kmft.

3. kép: Az 1941. november 27-én felvett jegyzőkönyv 2. oldala.

Ő maga védekezésül azt adta elő, hogy nagykereskedőként 25 tojás eladására nem tud visszaemlékezni, azonban lehetséges, hogy eladta Németh Kálmánnak 17 fillér/db áron a 25 tojást, mivel neki mint nagykereskedőnek kilónkénti árat ír elő egy (közelebről nem megjelölt) kereskedelmi miniszteri rendelet. A tojásokat ládából kivéve egyenként lemérni nem tudja, hanem átlagot számol, azaz így kijöhetett a 17 fillér/db ár, azaz árdragítást nem követett el.⁶³ Fuchs védekezésül felhozta a helyi hatóságok által megállapított kereskedelmi árak és a miniszteri rendelet közötti különbséget is. Az ügyben a Pécsi Királyi Törvényszék mint uzsorabíróság járt el. Németh tanúvallomásából kiderül, hogy a feljelentés oka az volt, hogy a vásárlás alkalmával a 25 tojásért 4 pengő 25 fillért kellett volna fizetnie, de csak 4 pengő 14 fillér volt nála, és így adós maradt az eladónál. Mivel másnap megtudta, hogy 16 fillér a darabonkénti tojásár, feljelentést tett, és 11 fillér adósságát nem fizette meg. A védő indítványára a bíróság végzésben rendelkezett annak ellenőrzéséről, hogy a kormánybiztosi körrendelet megfelelő módon közzé lett-e téve, és rögzítette,

⁶³ MNL BML VII/2b III/713/1942 15443/1941 sz. jegyzőkönyvből foglalt feljelentés, 1941. november 15.

hogy újabb tárgyalási határnapot a válasz beérkezés után fog tűzni.⁶⁴ Az ügyben további dokumentumok nem maradtak fenn.

Grünhut Ármin és 4 társa ellen árdrágító üzérkedés és csalás büntettének gyanújával 1941. október 19-én a Pécsváradi Rendőrőrs tett feljelentést a Pécsi Királyi Ügyészségnek. Az eljárás alapja az volt, hogy „1941. október 7-én az őrs járőre megtudta, hogy Grünhut Ármin pécsváradi lakos Müller Ferenc vízimalmában különböző összetételű és állatok etetésére alkalmas magvakat darált, s azt dara alakjában Bonyhádra szállítva (...) eladja. A nyomozás során megállapítást nyert, hogy hasonló módon Klein Jenő pécsváradi lakos Mibály Károly pécsváradi lakos malomtulajdonostól malomhulladékot vásárolt és Bonyhádon értékesítette. Gyanúsítottak: Grünhut Ármin sz. 1886. január 26-án Pécsváradon, izraelita, nős Szilcz Ellával, 3 gyermek atyja (...) írni, olvasni tud, vagyontalan, katona volt, büntetve nem volt. A cselekmény elkövetését beismerte. (...) Védelmére nem adott elő semmit. Klein Jenő sz. 1906. március 28-án Nagypallon, izraelita, nős, neje neve Goldberger Ilona, 1 gyermek atyja, pécsváradi illetőségű lakos, írni, olvasni tud, vagyonos, katona volt, hamis tanúzásért a pécsi Kir. Ügyészségnél egy ügy ellene folyamatban van. A cselekmény elkövetését tagadja. Előadta, hogy folyó hó első napjaiban Grünhut Árminnal elment Fuller Ferenc molnárhoz, hogy megtekintse a Grünhut féle őrményt. Amikor ezt meg akarta nézni, látta, hogy az oda szállított magvak nincsenek még ledarálva. Ekkor több esetben figyelmeztette Grünhutot és Fullert, hogy ilyen árut nem lehet ledarálni, mert az szemét és ebből könnyen baj lehet. (...)” A további három vádlott közül kettő szintén izraelita, helyi kereskedő volt. Mibály Károly ellen a feljelentésben azt állították, hogy Klein Jenőnek 28 pengőért adta volna el a malomhulladék kilóját. „Előadta, hogy bár neki semmiféle üzletet nem volna szabad kötnie, társa, valamint a malomban lévő személyzet tudta nélkül, Klein Jenővel 1941. szeptember 26-án 14 mázsra 70 kg darára üzletet kötött. A dara malomhulladékból állt, melynek kilóját 18 pengőért adta el. (...) A daráért kapott pénzt Koch Ferencné pénztárosnővel könyveltette el. Klein és közte kötött üzletről senki nem tudott. Lovas Mibály társának is csak akkor szólt az üzletről, amikor Klein a darát elszállította. Weber Andor elismerte, hogy vásárolt Grünhuttól 32,501 pengő/kg áron darát és azt vevőinek értékesítette, mert nem tudta megállapítani, hogy az milyen összetételű.” Az ötödik, római katolikus feljelentett személy, Takács Ernő, aki Nagykanizsán 1889. december 26-án született, írni és olvasni tudott, valamint terménykereskedőként tevékenykedett, azt adta elő, hogy társa, Weber Andor 1941. szeptember hó végén Grünhut és Klein pécsváradi lakosoktól kizárólag zabos bükköny darát vásárolt, mázsánsként 32,50 pengőért. A nevezett darát október első napjaiban le is szállították, és ennek összetételéről nem volt tudomásuk. Utólag derült ki, hogy azt az állatokkal nem lehetett megetetni, és ők a darát csupán azért tartották meg, hogy a pénzük teljesen ne vesszen el. Beismerte, hogy Grünhut és Klein darájából is adott el kis mennyiséget. A feljelentés 8 tanú (fuvarosok, molnárok, molnársegéd, könyvelő és házastárs) vallomását tartalmazta.⁶⁵ A levéltári aktában megőrizték a Pécsi Királyi Törvényszék vizsgálóbíróságának végzését is.⁶⁶ A végzés tartalmazott egy listát az ügyben a Merk János pécsváradi molnárnál őrizetbe vett darakeverékek mennyiségéről és típusáról, a Weber üzletében talált darákról és a Grünhuttól lefoglalt 12 papírzacskónyi termékmintáról. Az ügyben további irat nem maradt fenn, bár biztosra vehető, hogy vádirat és bírói határozat is született, hiszen az aktát a Pécsi Királyi Törvényszék iratai között őrizték meg.

⁶⁴ MNL BML VII/2b III/713/1942/4 sz. jegyzőkönyv, 1942. március 19.

⁶⁵ MNL BML VII/2b 1086/1942 303/1941. sz. feljelentés, 1941. október 19.

⁶⁶ MNL BML VII/2b 1086/1942 1085/1984-4 sz. végzés, 1942. június 26.

Árdrágítás és áruelevonás büntettének gyanújával folytattak nyomozást *Spitzer Béla* 49 éves, kórosi lakos, nő, csekély vagyonú, izraelita vallású szatócs-kereskedő ellen. A vád szerint *Spitzer* „*Kóros községben 1942. november 2-án a bors, tehát közszükségleti cikke kilójáért a törvény értelmében erre jogosult hatóság rendeletével megszabott legmagasabb 12 pengős árnál magasabb 30 pengős árat követelt, kötött ki és fogadott el, továbbá ugyanott 1942. év folyamán nagyobb mennyiségű szappant, cérnát, borsot, vásznat és különféle textilanyagokat, tehát forgalombahozatal céljára rendelt közszükségleti cikke készletét a cikke árának drágítása, magas árának fenntartása végett, nyereszkesedési célzattal elrejtette*”. Ezzel szemben a bíróság tanúvallomások és a főtárgyaláson ismertetett iratok alapján azt állapította meg, hogy vádlott szatócsüzlete kicsi, ezért áru egy részét lakásában tárolja. 1942. április 7-én a diósvizslói rendőrőrs házkutatást tartott nála és bűnjelként lefoglalta a lakásában tartott árukat. Vádlott tagadta a bűnösségét, és nem merült fel bizonyíték (megnyugtató tanúvallomás) arra, hogy a cikkeket a hatósági árnál magasabb áron árusította volna: *Nagy Jánosné* tanú a vádlottal haragos viszonyban volt, mert hiába kért kölcsönt tőle, illetve mert „*az nem szolgált ki őt tisztességesen*”. A bíróság a tanú „*indultatos és elfogult hanghordozásából*” azt a következtetést vonta le, hogy tanúvallomása valódisága kétséges, valamint megállapította, hogy a bűnjelként lefoglalt áruk mennyisége a szokásos üzleti raktárban lévő áruk mennyiségét nem lépte túl. Mindezek alapján a Pécsi Királyi Törvényszék a vádlottat az 1920. évi XXVI. tc. 1. § 1. és 5. pontjába ütköző és 8. § szerint minősülő árdrágító visszaélés büntettének a vádjá alól felmentette.⁶⁷ Az ügyben a közbíró semmisségi panaszt jelentett be, de a Pécsi Királyi Ítéltábla azt a fellebbezési tárgyaláson – a vád és a védelem meghallgatása után – végzésében elutasította, mivel a tanúvallomást a felsőbíróság az alsóbíróság ítéletében kifejtett októól megnyugtató bizonyítéknak nem találta.⁶⁸ A Pécsi Királyi Törvényszék ítéletét – az ítéltáblai végzés folytán – 1943. január 18-án nyilvánították jogerősnek.⁶⁹

Klein Nátán izraelita vallású textilkereskedő pécsi, a Felsőmalom utca 12. szám alatti lakásán 1942. november 11-én a pécsi rendőrkapitányság „*önként felajánlott*” (azaz kényszerítő intézkedés elrendeléséről szóló határozat nélküli) házkutatást tartott, miután e napon bejelentés érkezett a rendőrkapitányságra arról, hogy a kereskedő „*zugban, árán jóval felül*” árusít az otthonában.⁷⁰ A házkutatás során 500 vég textilanyagot találtak a kereskedőnél, aki *Ress Ottó* detektívnek 200 pengőt ajánlott fel azért, hogy a további intézkedésektől tekintsen el. *Kleint* ezt követően azonnal előállították.⁷¹ 1942. november 12-i keltezésű az a Magyar Királyi Közellátásügyi Miniszter Közellátási Hivatalának Rendészeti Osztályán kiállított jelentés, mely szerint a pécsi rendőrkapitányságról *Ress Sándortól* telefonon érkezett információ a hivatalhoz arról, hogy *Klein* 1942. november 9-én vagy 10-én *Mautner Imre* és *Tóth Kálmán* budapesti, szintén izraelita vallású textilkereskedőknek zsírt és zsírszalonnát küldött, hogy az általa vásárolt textiláru vételárát ezzel fizesse ki. Ezt követően *Jakab János* detektív megjelent a két budapesti kereskedő üzletében, és kihallgatta *Mautnert* valamint *Tóth* alkalmazottját, *Schmiedt Aladárt*. A kihallgatott személyek üzleti könyveikkel igazolták, hogy *Klein* vásárlásai alkalmával készpénzzel fizetett. *Mautner* elismerte ugyan,

⁶⁷ MNL BML VII/2b 1532/1942 III/1532/1942/4 sz. ítélet, 1942. június 24.

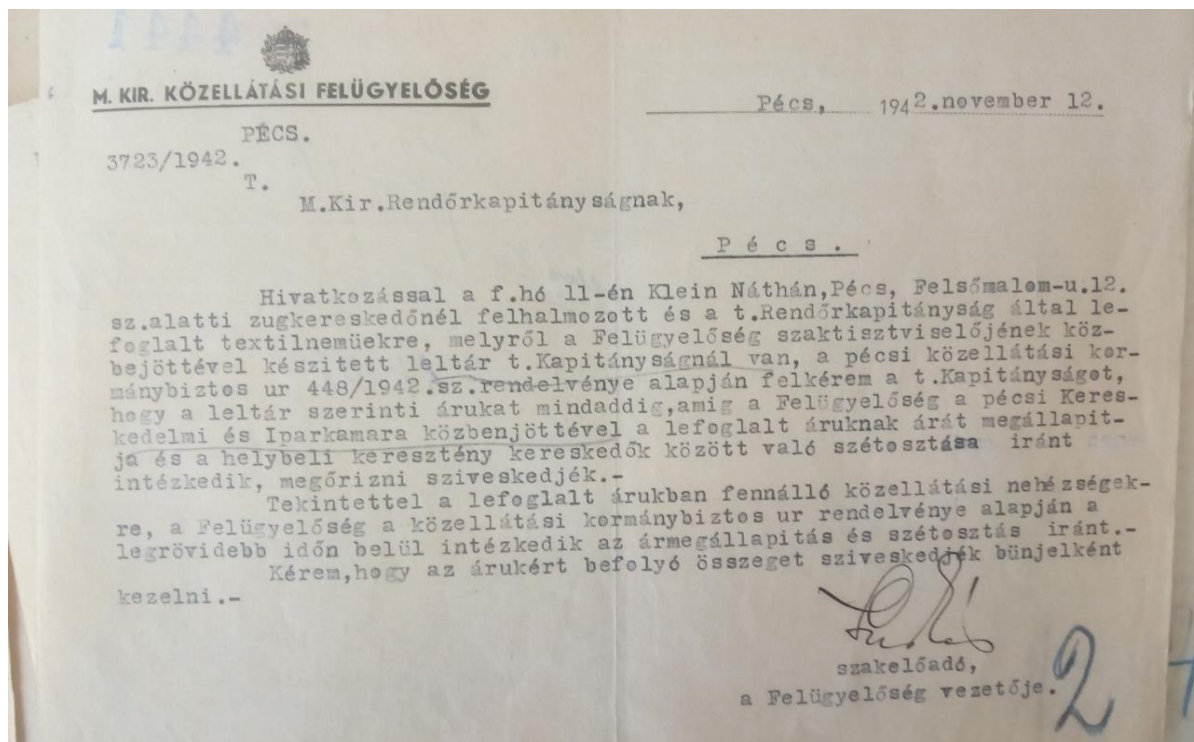
⁶⁸ MNL BML VII/2b 1532/1942 I/1621/1942/9 sz. végzés, 1942. december 10.

⁶⁹ MNL BML VII/2b 1532/1942 III/1532/1942/10 sz. végzés, 1943. január 18.

⁷⁰ MNL BML VII/2b 4441/1942 szám nélküli jelentés, 1941. november 11.

⁷¹ MNL BML VII/2b 4441/1942 szám nélküli tényvázlatos jelentés, 1941. november 11.

hogy több ízben vett *Kleintől* füstöltárut, de ez nem zsír és zsírszalonna, hanem marhanyelv volt, melyet nem saját textilárui ellenében fogadott el, hanem készpénzzel kifizetett *Kleinnak*.⁷²

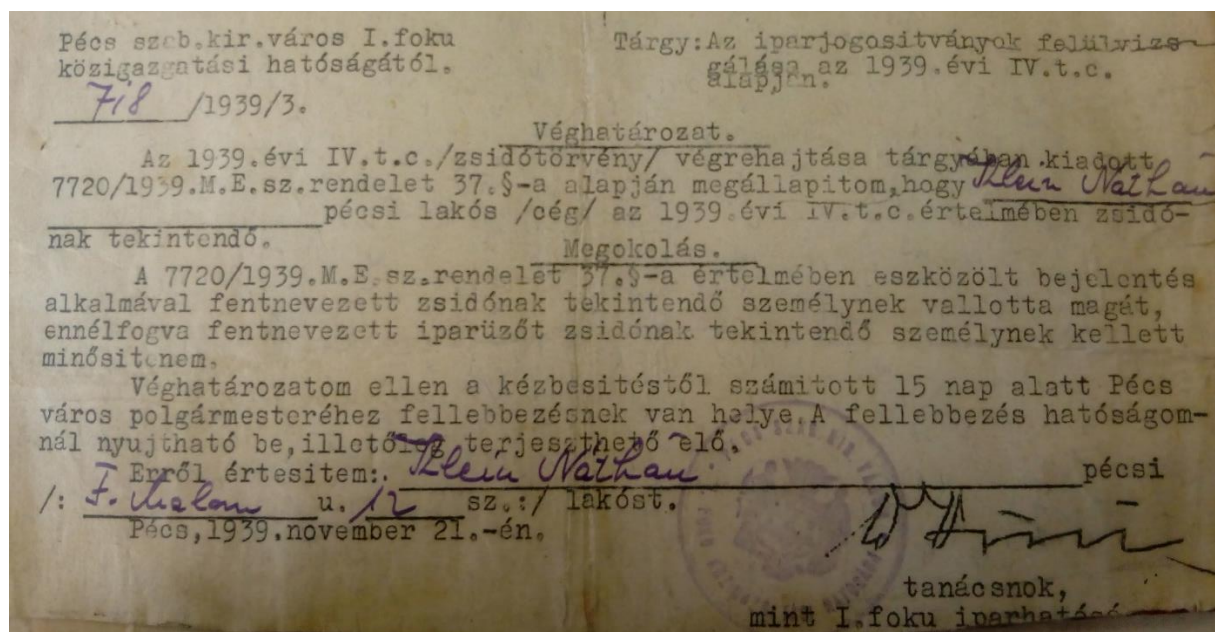
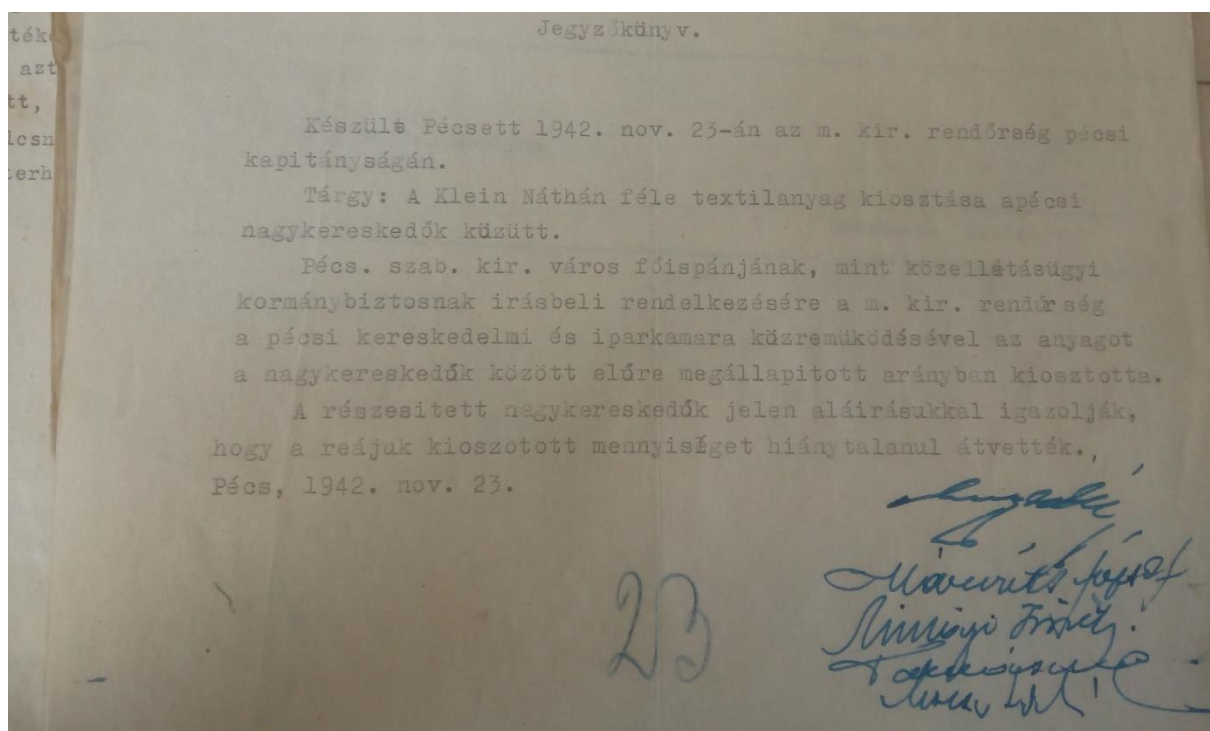
4. kép: A pécsi M. Kir. Közellátási Felügyelőség levele a pécsi rendőrkapitányságnak, 1942. november 12.⁷³

A 4. képen látható dokumentum szerint *Klein* áruit lefoglalták és azokról a pécsi M. Kir. Közellátási Felügyelőség szaktisztviselője leltárt készített. Értékük megállapítására a pécsi Kereskedelmi és Iparkamara kapott megbízást, mint ahogy ez a szerv felelt azért is, hogy „a helybeli keresztény kereskedők között” a „zugárut” a közellátási nehézségekre hivatkozva szétosszák. Az árukért befolyó összeget a rendőrkapitányságnak bűnjelként kellett kezelnie. Az 1942. november 16-án felvett kihallgatási jegyzőkönyv szerint a kiegyezés évében született, ekkor 75 éves nőtlen kereskedő mintegy 50 évvel korábban kapott úgynevezett házaló könyvet vászon és damaszt áruval való kereskedésre, majd 1918-ban iparigazolványt rövid- és díszműáru árusítására. Iparigazolványát 1939-ban „mint *zsidótól bevonták*”, ő azonban a textilkereskedéssel nem hagyott fel. Elmondása szerint vevőköre a háború viszonyok miatt csökkent, a vidéket házalóként már nem tudta bejárni, így csak mintegy 40 pécsi vevője maradt. Azt „*maga is belátta*”, hogy árukészlete ennél jóval nagyobb volt, de nem gondolhatott előre erre a visszaesésre. Elmondta, hogy valóban kereskedett füstöltáruval is, de semmit sem rejtegetett, és rendszeresen felkínálta a készletét megvételre. Kérte, hogy lefoglalt áruit adják vissza, és őt bocsássák szabadon. Az árut visszaszállítja annak, akitől vette, az üzlettel felhagy és hajlott korára tekintettel szeretetházba vonul.⁷⁴

⁷² MNL BML VII/2b 4441/1942 810.125/1942 sz. jelentés, 1942. november 12.

⁷³ MNL BML VII/2b 4441/1942 3723/1942 sz. levél, 1942. november 12.

⁷⁴ MNL BML VII/2b 4441/1942 17601/1942. sz. jegyzőkönyv, 1942. november 16.

5. kép: Végvártározat a zsidónak tekintendő kereskedő iparüzési engedélyének visszavonásáról⁷⁵6. kép: A lefoglalt áruból a számukra meghatározott rész átvételét aláírásukkal igazolták a nagykereskedők.⁷⁶

A 6. képen látható dokumentumhoz csatolt, ugyanekkor készült nehezen olvasható leltár szerint a „zugárból” öt „keresztény nagykereskedő”, Márvits József 5.732.09 pengő, Enge (...) 4.623.28 pengő, Mihály József 5.555.91 pengő, Molter (...) 5.108.47 pengő, Tamási (...) pedig 5.467.51 pengő

⁷⁵ MNL BML VII/2b 4441/1942 718/1939/3 sz. végvártározat, 1939. november 21.

⁷⁶ MNL BML VII/2b 4441/1942 szám nélküli jegyzőkönyv, 1942. november 25.

becsáru készletet vehetett át, melyek 28.000 pengő eladási árát bűnjelként lefoglalták. Az aktában megőrizték *Somogyváry József* ügyvéd keltezés és szám nélküli beadványát is, melyben a vádhatóságtól – *Klein* évtizedek óta tartó furcsa viselkedésére hivatkozva – kérte védenccé elmeszakértővel történő megvizsgálását. Ennek megtörténtéről nem áll rendelkezésre információ. *Klein* és két társa, *Gadó Antal* és *Éber Ferenc* római katolikus vallású pécsi mészárosok ellen 1943. január 4-én árdrágítás büntette miatt emeltek vádat.⁷⁷ A főtárgyalás napjának kitűzése azonban egyre késlekedett, bár ezt a Pécsi Királyi Ügyészség 1944 januárjában, áprilisában, majd végül májusában a Pécsi Királyi Törvényszékhez intézett levelében háromszor is sürgette. 1944. szeptember 15-én végre tartottak tárgyalást, melyen csak az I. rendű és a III. rendű vádlott védője volt jelen, a vádlottak azonban nem. A tárgyalási jegyzőkönyv szerint *Klein* „megidézhető nem volt, mert internáltatott”. A vádló a tárgyalás elnapolása mellett nyomozólevél kibocsátását és „kézrekerülése esetén” szabadlára helyezését indítványozta, ami azt igazolja, hogy a vád fenntartásához szükséges elegendő bizonyíték nem állt rendelkezésre. Eközben – a szabadlábra nem helyezett – *Klein* az internálást követően már minden bizonnyal ott volt, ahol a hittársai, hiszen a vidéki zsidók deportálása a tavaszi gettósítást követően 1944 nyarán végbement, de *Gadó* is életét vesztette a háború vérzivatarában, *Éber* holléte pedig ismeretlen volt. Az ügyben 1946. május 27-én született megszüntető végzés.

Bauer Antalné Bernő Erzsébet 35 éves római katolikus vallású pécsi lakos ellen 1942. február 26-én terjesztette elő vádiratát *Stefán Sándor* királyi ügyész a Pécsi Királyi Törvényszékhez. A vádirat szerint a terheltet kétféle, egy esetben folytatólagosan elkövetett a Btk. 401. §-ában meghatározott és 402. § 1 bekezdése szerint minősülő magánokirat hamisítás vétségével vádolták meg. *Bauerné* Pécssett, 1941. szeptember 24-én és 25-én négy alkalommal, de egységes akaratelhatározással özv. *Somogyi Istvánné* sértett nevében árurendeléseket intézett *Pencz Ferenc* kereskedőhöz, vagyis hamis magánokiratokat készített és a megrendeléseket a kereskedőhöz elküldte, „(...) tehát sértettnek az említett kereskedővel szemben 160 pengő kötelezettsége keletkezett”. Ezen kívül „Pécssett 1941. szeptember 25-én *Pethe Sándorné* sértett nevében árumegrendelést intézett *Báncsi Ferenc* kereskedőhöz, (...), melyből sértettnek 100 pengő összegű kötelezettsége keletkezett”. A célja az volt, hogy „a megrendelések folytán saját részére árut szerezzen”.⁷⁸ A Pécsi Királyi Törvényszék a vagyontalan, férjétől különváltan élő ápolónőt bűnösnek találta, és összbüntetésként három hónapi fogházbüntetésre ítélte. Mellékbüntetés kiszabását mellőzték.⁷⁹ Az ügyben további dokumentum nem maradt fenn.

Hitsértés büntetében találta bűnösnek a Pécsi Királyi Törvényszék *Weithöffer Jánost*, aki 1891. október 11-én Lánycsokon született, római katolikus vallású, vagyontalan, magyar állampolgár volt. Juházként tartotta el négygyermekes családját. Az 1932. évi IX. tc. 1. § alapján és a Btk 92. § és 20. § alkalmazásával 15 napi fogházbüntetésre ítélték úgy, hogy a hivatalvesztést és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését mint mellékbüntetést mellőzték (Btk 54. § 2. bek.). Az indoklás szerint a tényállás a következő volt: „Vádlott Pócsán 1940 évi április hó első napján a pócsi 68. számú betétben a 3. és 4. sorszámmal felvett ingatlanait eladta, annak vételárát hitelezői kielégítésére fordította, de akként, hogy az ugyancsak hitelezőként jelentkező dr. Horváth Lajos részére a vagyont hozzájáríthatatlanná tette a fent írt eladással, mert Horváth Lajos követeléseit vádlott egyéb vagyonának hiányában nem érvényesíthette. Minthogy a Nagyméltóságú magyar Királyi Kúria állandó joggyakorlata értelmében az adós, ha tartozása vagyonát

⁷⁷ MNL BML VII/2b 4441/1942 19.994/1942 sz. vádirat, 1943. január 4.

⁷⁸ MNL BML VII/2b II/993/1942 1972/1942 sz. vádirat, 1942. február 26.

⁷⁹ MNL BML VII/2b II/993/1942 998/1942/4 sz. ítélet, 1942. május 29.

meghaladja, egyik hitelezőjét másik hitelezője kárára ki nem elégíteti, kétségtelen, hogy adós vádlott cselekménye az 1932. évi IX. tc. 1.§-ban írt bűncselekmény tényállási elemeit mindenben kimeríti. A kir. törvényszék a tényállást a vádlott részbeni beismerésének valamint az azt támogató nyomozati eljárásnak az egybevetésével állapította meg”.⁸⁰ A M. Kir. Pécsi IV. Csendőrkerület jelentéséből kiderül, hogy Oberitter József pócsai lakos a nevezett ingatlanok egyikét 1940 márciusában vásárolta meg. A vételárat a vádlott meghagyásából Beck Lajos mohácsi ügyvéd kezéhez fizette ki, és azt az ügyvéd tudomása szerint letétbe helyezte. Az ingatlant tehermentesen vásárolta, és az a vételi szerződés alapján a nevére van iratva. Hirman Antal a feljelentés szerint a csendőrőrsnek úgy nyilatkozott, hogy a nevezett másik ingatlant édesatyja vásárolta meg, majd annak felét neki, másik felét testvérének adta birtokba és használatba. Tudomása szerint édesatyja a vételárat részben Beck mohácsi ügyvédnek, részben az eladónak fizette ki.⁸¹ Az ügyben a Mohácsi Királyi Járásbíróság mint telekkönyvi hatóság 1940. december 16-án végrehajtást rendelt el Weithöffer és neje, Schmidt Margit ellen 1.800 pengő tőke és járulécai erejéig, és megállapította a végrehajtást követően befolyt árból a hitelezők kielégítésének sorrendét is.⁸² Végrehajtás a pécsi 600 sz. telekkönyvi betétbe felvett ingatlanra vonatkozott. A végzéshez csatolták a 600 sz. telekkönyvi betét kivonatát is, mely szerint Weithöffer és neje családi házáról és udvaráról valamint szántójáról volt szó a kényszervégrehajtásban. Az ingatlanok 1935. szeptember 24-i vétel következtében kerültek Weithöffer tulajdonába. Mivel társadalmi állása szerint paraszt volt, a szerzeményi vagyonközösség⁸³ volt a törvényes vagyonjogi rendszer az esetben, mely szerint a házasság fennállása alatt nem ingyenesen szerzett vagyontárgyak a házastársak közös tulajdonába kerültek, függetlenül attól, hogy ki szerezte azokat. Ezért tehát a kényszervégrehajtást a házaspár ellen rendelte el a bíróság.

Zsarolás vádjával indult büntetőeljárás Braun Miksa izraelita vallású kerekedő ellen. Mivel feljelentője, akit a főtárgyaláson tanúként hallgattak ki, a terheltnek jelentős összeggel tartozott, vallomását bizonyítékként nem fogadta el a Pécsi Királyi Törvényszék. Az eljárást megszüntették.⁸⁴

A feljelentés stílusa kelti fel az olvasó figyelmét a Löwenfeld Mibály 60 éves, izraelita vallású, nős, magánzó foglalkozású pécsi lakos ellen közellátást veszélyeztető cselekmény vádjával indított eljárásban. A feljelentő, Witsch Ignác alezredes a következőképp fogalmazott: „Kedves Barátom! Közérdekből van szerencsém alábbiakat Neked, mint a Magyar Királyi Rendőrség pécsi kapitánysága vezetőjének nb. tudomására hozni. (...) A Rét utca 31. szám alatti ifj. Pánczér Ferenc nevén szereplő Élelmiszer Otthonban rendkívül szokatlan állapotok vannak és pedig: 1. Ifj. Pánczér Ferenc (...) csak névleg birtokolja az élelmiszer otthont, oda csak nagy ritkán látogat el, azonban maga helyett beültetett egy zsidót, aki nyitja és lebonyolítja az üzleteket. 2, A keresztény vásárlók úgyszólván sosem kapnak vaját, a hitsorsosok természetesen mindent megkapnak. 3, Az üzletvezető a tejet rendszeresen csak 11 óra körül adja ki. 4, Az üzletben állandóan sok zsidó tartózkodik, ami arra enged következtetni, hogy suttogó propaganda folyik. (...)”⁸⁵ A feljelentést követő nyomozás eredményeként megállapítást nyert, hogy Löwenfeld a feljelentés tartalmával szemben alkalomadtán jelent csak meg a boltban, üzleti kötelékben a tulajdonossal nem állt, és nem sikerült terhelő adatot beszerezni arra vonatkozóan, hogy Löwenfeld zugkereskedelmet űzne. Pánczér üzlete

⁸⁰ MNL BML VII/2b 1166/1942 III/1166/1942/9 sz. ítélet, 1945. május 3.

⁸¹ MNL BML VII/2b 1166/1942 94/1941 sz. feljelentés, 1941. március 13.

⁸² MNL BML VII/2b 1166/1942 13804/1940 sz. végzés, 1940. december 16.

⁸³ HERGER, A modern magyar házassági vagyonjog kialakulása és rendszere 209–252.

⁸⁴ MNL BML VII/2b 1675/1942 sz.

⁸⁵ MNL BML VII/2b 3054/1942 sz. ügyben szám nélküli feljelentés, 1942. június 23.

mintegy 400 fő állandó vevővel rendelkezett; ezek 15-20 %-a volt zsidó. Az eladó *Hirschfeld Andor* gyermekkori ismerőse volt, akit azért alkalmaz, mert megfelelő keresztény segédet nem kapott. *Hirschfeld* olyan árukat is be tud szerezni ismeretége révén, amit ő nem tudna, így a környék előkelő vevői odaszoktak hozzá, és a forgalma nőtt.⁸⁶ Ezek után a vádindítványt *Löwenfeld* ellen az 1941. évi X. tc. 1. § 4. pontjába ütköző közellátást veszélyeztető cselekmény vétsége miatt terjesztették elő annak alapján, hogy nevezett 14 kg finomliszt, 5 kg liszt, 13 liter zsír, 12 kg mosószappan és 1,5 kg pipereszappan készletét a hatóság által elrendelet bejelentés elmulasztásával eltitkolta. A vádindítvány záradéka szerint egyidejűleg a nyomozást megszüntették ifj. *Pánczér Ferenc* cégtulajdonossal és *Hirschfeld* alkalmazottal szemben.⁸⁷ Az ügy a Pécsi Királyi Törvényszék mint uzsorabíróság eljárást megszüntető végzésével zárult, melyben a bíróság elrendelte azt is, hogy a bűnjelként lefoglalt (a vádlott családjának ellátását, nem kereskedelmi célt szolgáló) tárgyakat a vádlottnak kiadják.⁸⁸

A „tipikus terhelt” kérdéséhez utolsóként lássuk még *Schützer Gyula* szappangyáros ellen indított ügyeket. Elsőként említendő, hogy a Pécsi Királyi Törvényszék előtt árdrágító visszaélés büntette és közellátás érdekeit veszélyeztető vétség vádjával *Schützer* valamint *Szedmáky Vilmosné* római katolikus vasúti alkalmazott és *Hoffmann Erzsébet* izraelita szappangyári pénztáros és további 9 társuk ellen indult eljárás, miközben ezzel egyidőben *Schützerrel* szemben zsidótörvényvénybe ütköző kihágás miatt is folyt eljárás a Magyar Királyi Rendőrség Pécsi Kapitanyságán. *Schützer* 1883-ban Szigetváron született és a pécsi *Schützer S. és Fia Szappan, Olaj és Vegyicikék* gyárnak (Pécs, Szigeti út 14.) a tulajdonosa volt.⁸⁹ A céget még apja, *Schützer Sámuel* alapította 1879-ben, majd 1911-ben egyik fia, *Gyula*, 1921-ben pedig sógora, dr. *Wessely Imre* társult hozzá. Az ügy aktájában megőrizték Közellátásügyi Minisztérium Ellenőrzési Osztályának jelentését, amely alapján rekonstruálható a cég árjásításának folyamata is.⁹⁰ Ebből kiderül, hogy *Wessely* a cég beltagjaként kérelmezte az 1939. évi IV. tc. alapján a zsidónak nem tekintendő iparúzők névsorába történő átjelentését, mivel a Károly csapatkereszt, a sebesülési érem és a bronz katonai érdemkereszt viselésére volt jogosult, kérelmét azonban Pécs Szabad Királyi Város I. fokú Közigazgatási Hatósága 1941. február 25-én (8.170/1940 sz. véghatározat) elutasította, mivel hiteles vagyonkimutatást a kérelemhez nem csatoltak. Ezért a cég a zsidónak tekintendő iparúzők névjegyzékébe lett felvéve, amit csak újabb kérelem alapján a 2.917/1941 számú határozattal módosítottak a törvényi felmentésnek megfelelően. A vállalat tőkéje, melyet a II. zsidótörvény végrehajtása céljából mértek fel, 1941 tavaszán 48.061 pengő 20 fillér volt, három tulajdonosa pedig ugyanekkor *Schützer*, *Wessely* és özv. *Schützer Pálné* volt.⁹¹ Az árjásítás a betéti társaságból közkereseti társasággá alakulással történt meg 1942 júniusában. Az új cégnév *Kereső Pál és társai*, azelőtt *Schützer S. és Fia Szappan, Olaj és Vegyicikék Gyára* lett, melyet a Pécsi Királyi Törvényszéknél vezetett cégjegyzékbe felvettek. A jelentés megállapította, hogy 33 éves, „őskeresztény”, nőtlen, jogász végzettségű *Kereső Pál* szerepe a cégben a képviseletre korlátozódott; a cég vezetésében vagy annak üzletvitelében nem vett részt, és a cég

⁸⁶ MNL BML VII/2b 3054/1942 sz. ügyben szám nélküli rendőrségi jelentés, 1942. július 10.

⁸⁷ MNL BML VII/2b 3054/1942 sz. 11.58/1942 sz. vádindítvány, 1942. július 18.

⁸⁸ MNL BML VII/2b 3054/1942/4 sz. végzés, 1942. szeptember 12. Lásd hozzá az áruelvonás vádjával *Schön Mór* kaposvári izraelita vallású kereskedő ellen indított büntetőpert MNL BML VII/2b II/4887/1942.

⁸⁹ MNL BML VII/2b 3802/1942.

⁹⁰ MNL BML VII/2b 3802/1942 sz. ügyszámhoz csatolt szám nélküli 36 oldal terjedelmű, szigorúan bizalmas bűnügyi jelentés, 1942. október 15.

⁹¹ MNL BML VII/2b 3802/1942 sz. ügyszámhoz csatolt szám nélküli hiteles könyvvizsgálói igazolás, 1941. április 23.

árjásításakor mindössze 16.000 pengőt fizetett be a cégszámlára, és további befizetéseket a rá eső részesedéből eszközölt volna. Az alkalmazottak között egyetlen zsidó értelmiségi sem maradt, bár *Kereső* külön kérelmezte, hogy a cég megtarthassa alkalmazásában *Reininger Aladár* főkönyvelőt.⁹² A jelentésben megállapították, hogy az új cég nem minden alkalmazottjáról készített személyi lapot, több zsidó alkalmazottját nem jelentette be és árukészletét részben feketén értékesítette, illetve alapanyagot feketén vásárolt. Figyelemre méltó az is, hogy az ügyben az immár *Kereső Pál* nevét viselő cég lefoglalt pipereszappanokészletből 13 tucatot a Pécsi Magyar Királyi Rendőrkapitányság a közellátási felügyelőség utasítására Magyar Megújulás Pártja számára adott ki 1942. október 1-jén azzal, hogy azt a párt pécsi szervezetének a hadikórházában használják fel,⁹³ illetve a következő nap további 1.062 darab szappant kijelölt pécsi drogériéknak adott át.⁹⁴ Az ügyben ítélet 1944. április 14-én született, Magyarország NS-megszállását követően egy hónappal és a pécsi gettósítással egyidőben: *Hoffmannt* és *Szedmákyt* árdrágító visszaélés büntette miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték (6 illetve 8 hónap), míg a többi vádlottat felmentették.⁹⁵

Ahogy az adásvétellel kapcsolatos polgári pereknél, úgy az azzal összefüggő büntető perek esetében is jellemző az ügyek elhúzódása katonai szolgálat vagy munkaszolgálat miatt. *Silmann Rudolf* izraelita vallású, 23 éves, pécsi lakos kefekötő mestert a Pécsi Királyi Törvényszék 3395/1942/4 szám alatt kelt jogerős ítéletében az 1940. évi XVIII. tc. 9. §-val módosított 1920. évi XV. tc. 1. § 2. bekezdése alapján árdrágítás vétségében mondta ki bűnösnek, és ezért 2 hónap fogházbüntetésre, mellékbüntetésként pedig hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának 2 hónapra történő felfüggesztésére ítélte. A tényállás szerint *Silman* a magyarbors (azaz közszükségleti cikk) kilójáért 1942 júniusában a 4,5 pengő hatósági ár helyett 5 pengőt kért vevőitől. *Silman* a háború befejeztét követő második évben, 1947-ben intézett kegyelmi kérvényt a köztársasági elnökhöz a következőkre hivatkozva: „(...) tekintettel arra, hogy a zsidótörvény hátrányos jogkövetkezményeinek súlya alatt állottam, fellebbezéssel nem mertem élni, de nem is volt értelme, mert úgyszólván állandóan munkaszolgálatra voltam behívva. A kiszabott büntetést nem is töltöttem le, ugyanis csak 1944. december 24-én térhettem vissza Pécsre, a lakóhelyemre. Ezt megelőzően 1944 februárjától a csehszlovák légióban mint partizán teljesítettem szolgálatot. Tisztelettel előadom még, hogy első feleségem és kettő éves gyermekem a deportáció következtében elpusztult”. *Silman* hivatkozott arra is, hogy a felszabadulás (1945. április 4.) előtti, nem befejezett árdrágítási ügyeket kormányhatósági intézkedés folytán megszüntették, és amnesztia lépett érvénybe.⁹⁶ 1947. augusztus 30-án a Pécsi Államügyészség a Pécsi Törvényszékhez tette át per összes iratát azzal, hogy *Silmant* a kegyelemre ajánlandónak nem tartja, és indítványozta, hogy az ügyet tárgyalásba véve a bíróság hasonló tartalmú ítéletet hozzon.⁹⁷

⁹² Lásd *Kereső Pál*, az új cégtulajdonos levelét a Közellátásügyi Minisztériumhoz, MNL BML VII/2b 3802/1942 sz. ügyhöz csatolt szám nélküli levél, 1942. október 1.

⁹³ MNL BML VII/2b 3802/1942 sz. ügyhöz csatolt szám nélküli átvételi igazolás, 1942. október 1.

⁹⁴ MNL BML VII/2b 3802/1942 sz. ügyhöz csatolt szám nélküli közlemény, 1942. október 2.

⁹⁵ MNL BML VII/2b 3802/1942/11 sz. ítélet, 1944. április 14. Ugyanekkor *Schützer* és *Hoffmann Erzsébet* ellen hivatalos közeg megvesztegetése vádjával is indult büntetőeljárás. Lásd a MNL BML VII/2b 4883/1942 sz. ügyet.

⁹⁶ MNL BML VII/2b 3395/1942 sz. ügyben szám és dátum nélküli végrehajtási kegyelem iránti kérelem.

⁹⁷ MNL BML VII/2b 3395/1942 sz. ügyben 1947. áü.68.7 sz. ügyészi vélemény, 1947. augusztus 30.

4. Következtetések

A bevezetőben feltett kérdésekre a – mindeddig feltáratlan – levéltári forráskutatáskutatás alapján nem lehet egyszerű választ adni.

Egyrészt a kereskedelmi ügyletnek nem minősülő adásvételekkel kapcsolatosan a vizsgált levéltári anyagban a korszak kodifikálatlan magánjoga kapcsán arról érdemes említést tenni, hogy a felsőbb bírósági döntvényeken kívül a hazai jogi érvelésben szokatlan módon nem egyszer jogtudósok műveire is hivatkoztak. Az antiszemita jogalkotás szerint zsidónak minősülő magyar állampolgárokat érintő jogfosztó normák hatása – általában véve – két szempontból nyilvánult meg: mezőgazdasági ingatlanok adásvétele esetén a szerződés tartalmazta a vevő(k) nyilatkozatát arról, hogy nem zsidók, ha pedig a peres felek egyikét a per tartalma alatt munkaszolgálatra hívták be, az ügyet felfüggesztették, majd – amennyiben a felperes a szolgálatból nem tért haza – megszüntették. A perek túlnyomó többsége vételárhátralék megfizetéséért indított ügy volt, melyek jogi szempontból kevésbé érdekesek. A további ügytípusok (vételi ügylet érvényességének kimondása, meghatalmazás mint uzsorát palástoló ügylet okiratba vétele miatt tőke és járuléka iránti per, színleges adásvételi szerződés, a szerb megszállás ideje alatt kötött jogügyletek megtámadhatósága, ingatlan tehermentesítése, ingatlan bekebelezésére alkalmas okirat kiállítása, ingatlanok birtokba bocsátása és a szedett hasznok kiadása, fedezetelvonás) körében a jogfosztás tekintetében két figyelemre méltó elem is kiemelhető. Előfordult, hogy tőkekövetelés esetén a királyi törvényszék az eljárást a 3.840/1944. m. kir. rendelet 20. § alapján felfüggesztette, mert az alperes zsidónak minősült és a „*zsidóvagyron az államra átszállt*”. A szerb megszállás ideje alatt kötött jogügylet megtámadhatóságának vizsgálatakor pedig perújító alperes azzal érvelt, hogy felperes „*a II. zsidótörvény (1939. évi IV. tc.) 31. §-a alá esik, nem támadhatja meg a jogügyletet*”, mivel azonban a bíróság megállapította, hogy az ügyletkötés idején a vevő nem volt tévedésben felperes személyét tekintve, elutasította a perújítási keresetet.

Másrészt a kereskedelmi ügyletnek minősülő adásvétellel kapcsolatos ügytípusok között szintén a vételárhátralék illetve tartozás követelése volt a leggyakoribb, de előfordult tisztességtelen verseny abbahagyása, kártérítés és járuléka, kenyérsütési és eladási jogosítványt megvonása miatti, szavatossági igény érvényesítése iránti és kártérítési igény érvényesítése iránti ügy, lehetetlenülésre történő hivatkozás a szerződéses kötelezettség teljesítésének elmulasztása miatti perben, illetve színlelt adásvételi ügylet miatt indított ügy is. Az ügyek túlnyomó részében nem volt jelentősége annak, ha az adásvételi ügylet egyik alanya zsidónak minősült. Az pedig, hogy az ügyek nagyrészt az egyik vagy akár mindkét fél zsidó volt, nem jogi kérdés, hanem ennek a társadalmi csoportnak a kereskedelmi életben való felülreprezentált voltára utalhat csupán. A jogfosztás következményei a kereskedelmi ügyletnek minősülő adásvétellel kapcsolatos ügyeknél is megjelentek, bár ezeknek itt sem feltétlenül jogi jelentősége volt. A kenyérsütési jog megvonása következtében – rágalmozás vádjával – indított per mondanivalója témánk szempontjából abban állt, hogy a kereskedelmi tevékenység gyakorlásához szükséges hatósági engedély visszavonása a zsidó kereskedő gazdasági tevékenységét ellehetetlenítette. Sajnálatos módon remek példa a zsidó tulajdonú cégek árjásításának folyamatára a *Bokos Ede* és az Országos Kőszén és Kereskedelmi Vállalat új tulajdonosa, *Farkas Pál* közötti jogvita. Míg a magánjogi joggyakorlat szempontjából az ügy érdekessége szerződéses kötelezettség úgynevezett (jogi kategóriaként nem létező) alanyi és

tárgyi lehetetlenülésére hivatkozásban van alperesi részről, addig a társadalmi környezet ábrázolása tekintetében az ügy alperesének mentalitását tükröző cinikus érvelés szembetűnő: színlelt illetve kizsákmányoló szerződésnek nevezte a felperes és közte létrejött adásvételt, mégpedig azzal az indokolással, hogy „*felperes (...) egy reá nézve már értékkel nem bíró üzletkört adott el, mert azt mint zsidó ügysem folytathatta volna, s ebből minden közreműködés vagy ellenszolgáltatás nélkül (...) vagyonejlőnyt élvezne (...)*”.

Harmadrészt a kereskedelmi élettel összefüggő bűncselekmények tekintetében megállapítható, hogy az eltérő származású illetve felekezeti hovatartozású személyekkel szemben indított eljárásokban nem fedezhető fel diszkrimináció sem anyagi jogi, sem eljárásjogi tekintetben. Ezt támasztja alá, hogy a vizsgált levéltári anyagban számos olyan eset is található, melyekben különböző származású és/vagy vallású személyek ugyan abban a perben voltak vádlottak,⁹⁸ mivel a baranyai régióban a magyar, a zsidó, a német és a délszláv kereskedők között a zsidókat polgári és politikai jogok tekintetében egyenlősítő törvény (1867. évi XVII. tc.) óta jellemzően élénk kereskedelmi kapcsolatok és együttműködés létezett. Figyelemre méltó azonban, hogy az árdrágítás vádjával indult büntető ügyekben a védelem a terhelt nemzethűségének jelentőséget tulajdonított: a vizsgált levéltári anyagban csakis nem zsidó származású vagy izraelita vallású terheltek esetében fordult elő, hogy hatósági erkölcsi bizonyítványt csatoltak a tárgyalási jegyzőkönyvhöz, amely egyébként csak azt tartalmazta, hogy a terhelt büntetlen előéletű-e.⁹⁹ Ugyanakkor nem található az ügyiratokban nyoma annak, hogy a bíróság a bizonyítékok értékelése során a nemzethűség kérdését vagyoni bűncselekmények esetén figyelembe vette volna, míg más bűncselekményekkel (kormányzósértés, közösség elleni izgatás, valótlan hír terjesztése, a magyar nemzet megbecsülése elleni vagy honvédelmi törvénybe ütköző vétség, katonaság intézménye elleni izgatás stb.) vádolt személyek ügyében ennek fontos szerepe volt.¹⁰⁰ A vizsgált levéltári anyagban tipikusan zsidó származású vagy izraelita vallású kereskedő terheltek ellen indult büntetőeljárás árdrágítás és hivatalos közeg megvesztegetése,¹⁰¹ közszükségleti cikk elvonása,¹⁰² közellátás veszélyeztetése¹⁰³ vagy zsarolás¹⁰⁴ vádjával, bár ezek a bűncselekmények előfordultak más származású és vallású gyanúsítottak esetében is.

Diszkriminációra utaló jelet az eljárás lefolytatásában és az ítélezésben nem lehet kimutatni: a bírók pontos alkalmazói voltak jogfosztó elemekkel megfertőzött magánjogunknak és

⁹⁸ Lásd többek között a MNL BML VII/2b 1872/1942 számú ügyet, melynek vádlottjai *Laub Henrik* és tizenkét zsidó illetve német kereskedőtársa volt.

⁹⁹ Példának okáért a *Schwab József* németbólyi, római katolikus vallású földműves elleni perben a hatósági erkölcsi bizonyítványt a községi körjegyző állította ki. Eszerint a terhelt „*büntetlen előéletű kifogástalan erkölcsi magaviseletű, valamint nemzethű és politikai szempontból teljesen megbízható, józan életű, szorgalmas egyén*”. MNL BML VII/2b III/1548/1942 1357/1942 sz. hatósági erkölcsi bizonyítvány, 1942. április 28.

¹⁰⁰ A Pécsi Királyi Törvényszék büntetőjogi gyakorlatával külön tanulmányban foglalkozom.

¹⁰¹ MNL BML VII/2b 1949/1942 sz. ügy Bauer Ádám zsidó kereskedő terhelt ellen.

¹⁰² MNL BML VII/2b 2611/1942 sz. ügy *Hirschfeld Kálmán* zsidó kereskedő terhelt ellen; 2612/1942 sz. ügy *Honig Mikáné* zsidó kereskedő terhelt ellen; 2613/1942 sz. ügy *Lichtenstwin Jenő* zsidó kereskedő terhelt ellen; 2997/1942 sz. ügy *dr. Tausz Péter* zsidó földbérlet ellen.

¹⁰³ A közellátás veszélyeztetése vétség vádjával *König Antal* (római katolikus) és *Guttmann Adolf* (izraelita) kereskedők ellen indított eljárás azért érdekes, mert az utóbbi munkaszolgálat miatt hazartéig felfüggesztett eljárást az I. rendű terhelt vonatkozásában sem folytatták. Az ügy szabályszerű lezárására sem került sor. MNL BML VII/2b 1666/1942 sz. Lásd továbbá a 3654/1942 számú ügyet, mely *Braun Pál* izraelita vallású kereskedő felmentésével fejeződött be, mivel a vádlott igazolta, hogy szappankészletét bejelentette a hatóságnak.

¹⁰⁴ MNL BML VII/2b 1675/1942 sz.

a háborús viszonyok valamint gazdasági krízisek esetén jellemző rendkívüli büntetőjogi normáknak is, továbbá a bizonyítottság tekintetében sem játszott szerepet az, hogy a peres fél illetve a terhelt zsidónak minősült-e.¹⁰⁵ Sokkal inkább az ügyek társadalmi háttere, az ellenérdekű fél esetenként cinikus érvelése vagy a feljelentők és tanúként kihallgatott sértettek mentalitása a megdöbbentő, és jelzi a jogfosztásnak – a jogalkalmazási kérdéseken messze túlnövő – kóros társadalmi hatását a déldunántúli Baranyában, és vélelmezhetően annál tágabb körben is.

Felhasznált források és irodalom

- EÖRSI Gyula – KAUSER Lipót – PÓLAY Elemér – VILÁGHY Miklós: Magyar polgári jog, Általános rész. Budapest 1951
FEHÉRVÁRY Jenő: Magyar magánjog kistükre. Budapest 1942
FEHÉRVÁRY Jenő: Magyar kereskedelmi jog rendszere. Budapest 1941
HEGEDÜS István: Örökségváltás. Budapest 1941
http://mtdportal.extra.hu/books/hegedus_istvan_orsegvaltas.PDF (2020. 01. 13.)
HERGER Csabáné: The Traditional Roots of Alimony in the Hungarian Family Law. *Krakowskie Studia z Historii Panstwa I Prawa* 2011/4. sz. 67–76.
HERGER Csabáné: A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében. Passau 2017
HERGER Csabáné: A Pécsi Közjegyzői Kamara 1938 és 1945 között. *Díké* 2018/1. sz. 20–43.
HERGER Csabáné: Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban (1920 – 1944). *Jura* 2019/1. sz. 94–103.
HERGER Csabáné: A Pécsi Királyi Törvényszék ítélezési gyakorlata a III. zsidótörvény hatályba lépését követően. *Díké* 2019/2. sz. 46–74.
HERGER Csabáné: Ersitzung im unkodifizierten ungarischen Privatrechts. Auswirkung des ABGB in Ungarn nach 1861. *BRGÖ* 2020/2. sz. (megjelenés alatt)
Jogi Hírlap Híreljogi Döntvénytára V. Budapest 1943
KAUSER Lipót – NIZSALOVSZKY Endre – PÓLAY Elemér – VILÁGHY Miklós: Magyar polgári jog. Kötelmi jog. Budapest 1953
KUNCZ Ödön: A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve. Budapest 1938
LEHOTAY Veronika: A jogszerűség útján. A Horthy-korszak szabadságjog-megvonó intézkedéseinek jogtörténeti aspektusai. Miskolc 2020
Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BML) VII/2b
NIZSALOVSZKY Endre: Kötelmi jog I. Általános tanok. 1948/1949. tanévi előadásai. Msc. Budapest 1949
PÓLAY Elemér: Polgári jog II. Szeged 1950
RAFFAI Ferenc: A magyar magánjog kézikönyve II. Dologjog, kötelmi jog és öröklési jog (3. bővített kiadás). Budapest 1909
SZÁSZY István: A kötelmi jog általános tanai. Budapest 1943
SZÁSZY István: A magyar magánjog alapintézményei. Lejegyezte: ASZTALOS Tihamér – TIBA István. Budapest 1949

¹⁰⁵ MNL BML VII/2b 3437/1941 sz. ügy, melyben a Pécsi Királyi Törvényszék 3437/1942/3 számú ítéletében kétséget kizáró bizonyítottság hiányában 1942. október 1-jén felmentette az árdrágítás vádjá alól *Barna (Braun) Béla* református vallású pécsi kereskedőt.